

Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

САДРЖАЈ

Норма

Рада Стијовић

Ословавање црквених великодостојника . . . 1

Преиспитивања

Владо Ђукановић

Лакше је с девојкама него с момцима... . . . 2

Предлози

Драгољуб Петровић

Лексичка белешка: праворек (праворијек), не правоговор? 5

Осветљавање

Јована Јовановић

Друшћивено-културне иновације и божаћење лексичког сисџема срџског језика 6

Ружица Левушкина

Називи за свещџеника и свещџеничке чинове у срџском језику 11

Владан Јовановић

Од суште исџине до суштога (џрилоџ лексичко-семанџичком оџису џридева сушти) 16

Драгана Цвијовић

Да ли је џосџода доџла или су џосџода доџла? . 20

Милорад Телебак

Језичко „џуџовање” џо Србији и Црној Гори (о деклинаџији неких џоџонима и извођењу еџника и кџеџника) 24

Запазили смо

Радојица Јовићевић

Власџи џаџе, а не Царсџиво мрака (Срџски џревод наслова драме Лава Николајевиџа Толсџоја Власть тџмы) 28

Поводом...

Даринка Гортан Премк

Речи џод луџом 35

Мали савети 39

Одлуке Одбора за сџанџарџизаџију срџског језика 42

Повеље Маџице срџске за неџовање језичке кулџуре 45

Писџи о језику 54

УРЕДНИЦИ
Академик ИВАН КЛАЈН (1997–2005)
Др РАДА СТИЈОВИЋ (2014–)

УРЕДНИШТВО
Др РАДА СТИЈОВИЋ (главни и одговорни уредник)
Др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
Др РАДОЈИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
Др ДУШКА КЛИКОВАЦ
Др ВЕСНА ЛОМПАР
Др МАТО ПИЖУРИЦА
Мр ОЛГА САБО
МИЛОРАД ТЕЛЕБАК
Академик МИЛОСАВ ТЕШИЋ

Језик данас

Адреса Уредништва: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1
Телефон: 021/420-199, лок. 265
Издавач: Матица српска
Цена: 200,00 динара

Технички секретар
Кашарина Сунајко

Коректор
Тајјана Пивнички Дринић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Корице

Оскар Шћефан

Компјутерски слог
Владимир Вайић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Језик данас на интернету:
[www.maticasrpska.org.rs/jezik danas](http://www.maticasrpska.org.rs/jezik-danas)
e-mail: ksunajko@maticasrpska.org.rs

Рукописи се не враћају

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
финансијски је помогло штампање овог гласила Матице српске

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
808

ЈЕЗИК данас : гласило Матице српске за културу усмене и писане речи / главни и одговорни уредник Рада Стијовић. – 1997, бр. 1-2005, бр. 21/22 ; Н. с. Год. 1 (10), бр. 1/2 (2014)– . – Нови Сад : Матица српска, 1997–. – 24 cm

Тромесечно.

ISSN 0354-9720 = Језик данас
COBISS.SR-ID 126253063

НОРМА

Рада Сѣијовић

ОСЛОВЉАВАЊЕ ЦРКВЕНИХ ВЕЛИКОДОСТОЈНИКА

Подстицај за овај кратак текст било је питање једног читаоца – како гласи вокатив од именице *ѡаѡријарх*. Жељу да се да шалив одговор – вокатив од ове именице гласи *Ваѡа свейѡсѡи*, јер се патријарху само тако обраћамо, брзо је потиснуо озбиљан тон – вокатив именице *ѡаѡријарх* гласи *ѡаѡријарше*.

Трагајући за лексиком овога типа, учили смо неке неправилности у ословљавању црквених великодостојника, а и других свештених лица. Зато овде доносимо форме њиховог ословљавања, уз напомену да се, када је писана реч у питању, разликују правописи у сакралном и световном стандарду (ми ћемо се овде држати световног).

Паѡријарху се обраћамо са *Ваѡа свейѡсѡи*; *васељенском ѡаѡријарху* са *Ваѡа свесвейѡсѡи*, *еѡискоју (владици)* – *Ваѡе ѡреосвешѡиенсѡиво* или *Преосвећени владико* (или, у блискијем, неформалнијем обраћању само *Преосвећени*), *миѡроѡлиѡу* – *Ваѡе високоѡреосвешѡиенсѡиво* или *Високоѡрео-свећени владико* (*Високоѡреосвећени*), *иѡуманији* – *Маѡи* (*Маѡи иѡуманијо*), *монахињи (калуђерици)* и *искуѡеници* – *Сесѡро* + име, *иѡуману* – *Оче иѡумане* (у писању и: *Високоѡреѡдобни иѡумане* + име), *свешѡенику* и *монаху* – *Оче* + име, *искуѡенику* – *Браѡе* + име.

Католичким свештеним лицима обраћамо се на следећи начин: *ѡаѡи* са *Ваѡа свейѡсѡи*, *кардиналу* – *Ваѡа узѡриѡсѡи* или *Ваѡа еминенцијо*, *надбискују* – *Ваѡа ѡреузвиѡеносѡи* или *Преузвиѡени*, *бискују жуйнику* – *Велечасни*, *монаху* без свештеничког чина са *Браѡе*, односно *Фра* + име, ако има свештенички чин, онда са *Оче*.

За протестантске свештенике користи се форма *ѡѡѡѡовани* + титула, на пример: *Поѡѡѡовани надбискује кенѡерберѡјски*. На сличан начин обрађемо се рабину или муслиманском свештенику: *Поѡѡѡовани рави* + име (рабину), *Поѡѡѡовани реис-ул-улема* господине + име, *Поѡѡѡовани ѡѡѡѡоди-не муѡѡијо* итд.

Б

ПРЕИСПИТИВАЊА

Владо Букановић

ЛАКШЕ ЈЕ С ДЕВОЈКАМА НЕГО С МОМЦИМА...

Пре три године до јавности је стигао један језички задатак који је наму-чио сироту децу која су тада полагала малу матуру. Задатак је био једно-ставан:

„Написати одговарајући облик речи ‘момак’ уз бројеве 23, 16 и 21.”

Тамо где је требало уписати одговор стајали су цифрама исписани бро-јеви 23, 16 и 21, а иза бројева биле су црте за уписивање тачног одговора. И ништа више. И, природно, десило се да је превелики број деце уместо пред-виђеног одговора „23 момка” написао „23 момака”. Настало је опште чуђе-ње како су нам деца неписмена. У кратком тексту који је овим поводом објавио дневни лист *Блиц* могло се прочитати кратко објашњење:

„Broj 23 je u jednini, pa mora biti i imenica koja uz njega ide. To je slučaj sa svim brojevima do pet. Tako će se reći 21 momak, 22 momka, 23 momka i 24 momka, dok će od broja pet imenica biti u množini – 25 momaka, 26 momaka, 27 momaka... – objašnjava za ‘Blic’ profesorka srpskog jezika Violeta Vučetić.

Ipak, ona napominje da bi bilo mnogo bolje da postoji kontekst u okviru kog đaci slažu imenicu uz broj.

– Bilo bi dobro da je u zadatku postojao tekst, pa da u okviru teksta đaci mogu da prilagode imenicu – kaže Vučetić.”

Професорка Вучетић разјашњава шта је био очекивани одговор и зашто, а узгред открива један од главних проблема приликом проверавања знања из српског језика – питања се постављају без икаквог контекста, мада се језик никада не користи ван контекста; дакле, потребно је да се нешто зна напамет, а не у језичком контексту. Истина, у случају броја 23 и именице *момак* ни језички контекст не би много помогао, зато што је број био испи-сан цифрама.

Наиме, из одговора које су деца давала јасно се види где је проблем – нека деца су овај број исписан цифрама прочитала као основни број (двадесет три), а нека деца су га прочитала као бројну именицу (двадесет тројица); ако број исписан цифрама прочитате као „двадесет три”, онда је одговарајући облик именице „двадесет три **момка**”, ако га пак прочитате као „двадесет тројица”, онда је одговарајући облик именице „двадесет тројица **момака**”. (Код броја 16 ова разлика не постоји, јер је облик именице исти и ако кажете *шеснаесѝ момака* и ако кажете *шеснаесѝорица момака*; код броја 21 не постоји могућност да направите бројну именицу – **двадесетѝеједнорица*; зато код та два броја и није било грешака.)

У свим нашим граматикама наћи ћете једну општу напомену која каже да се у **служби основних бројева** од 2 до 99 за означавање тачног броја мушких лица **често** употребљавају бројне именице са суфиксом *-ица*: *двојица, ѝтројица, седморица, ѝридесетѝ шесѝорица* итд. Ако је тако, онда ниједно дете које је уписало одговор „момака” није погрешило. Да су бројеви 23, 16 и 21 били исписани словима, а не цифрама, било би јасно да ли се ради о основном броју *двадесетѝ ѝтри* или о бројној именици *двадесетѝ ѝтројица*; сигуран сам да тада деца не би грешила. Погрешили су, заправо, састављачи теста, и то два пута: први пут када су бројеве дали без контекста, други пут када су бројеве исписали цифрама.

А ми смо лагано стигли до суштине проблема. Бројеви се могу писати и словима и цифрама, то свако зна. Мислим, то свако зна за основне и редне бројеве. Проблем је, међутим, нешто шири и то ће нам показати ових неколико примера:

...а у предстојећем периоду ће запослити још *двадесетѝ четѝири радника*...
...а у предстојећем периоду ће запослити још *двадесетѝ четѝворицу радника*...
...а у предстојећем периоду ће запослити још *двадесетѝ четѝворо радника*...

Из олупине брода спасло се *ѝедесетѝ ѝетѝ људи*...
Из олупине брода спасло се *ѝедесетѝ ѝетѝоро људи*...

На листи чекања за пријем је *две хиљаде двестѝа шездесетѝ ѝроје деце*.

Свака од ових реченица је сасвим прихватљива, али треба да знате да је у сваком од наведених примера број изворно исписан цифрама:

...а у предстојећем периоду ће запослити још *24 радника*...
Из олупине брода спасло се *55 људи*...
На листи чекања за пријем је *2263 деце*.

Цифрама се, очигледно, може исписати и основни број (нпр. двадесет четири, педесет пет), и бројна именица (двадесет четворица), и збирни број (двадесет четворо, педесет петоро, две хиљаде двеста шездесет троје). Или можда не може? Ако вас дохвати ова дилема, немојте се преварити као ја,

који сам прегледао стотине страна граматика, правописа и осталих језичких приручника, а одговор нисам нашао. Може бити да ја нисам добар трагач, али може бити и да, једноставно, не постоји никакво правило које регулише које се врсте бројева могу исписивати цифрама, а које не. Све што се може наћи у нашим приручницима односи се на писање бројева словима и на писање редних бројева цифрама. И тачка. Она после редног броја.

Када језичке норме нема, онда је језик препуштен на милост и немилост људима који се њиме служе свакодневно и без икакве контроле, а њихов мото је – *живела бесмртна баба Смиљана!* Нарочито у ово време када свако може да пише шта хоће, где хоће, како хоће и када је све то писање видљивије него икада раније у историји људског рода (или бар откад се људски род описменио). У време када се живот одвија толико брзо да људи користе сваку прилику да ушпарају нешто времена, макар и тако што ће сваки божји број исписати цифрама. Стварно је и краће и брже исписати 2263 (четири цифре) него *две хиљаде двестиа шездесет њироје* (28 слова плус 4 размака, укупно 32 знака). Краће је и брже исписати 24 (две цифре) него *двадесет четири* (14 слова плус 1 размак, укупно 15 знакова). Краће је и брже исписати једну цифру, нпр. 7, него пет слова речи *седам*. А време је новац...

Да, добро смо се разумели, језик плаћа данак овом времену. Плаћа га често, плаћа га на различите начине. Рецимо, жена може да роди једно дете, двоје деце, троје деце, четворо деце, заредом или одједном, и тако све док не сустигне Мајку Југовића, па и да оде даље од ње. И све је у реду са српским језиком док се не стигне до статистике.

А статистика каже да на један брачни пар у Србији сада долази **0,9 деце**. Мајка Југовића имала је деветоро деце (девет синова, ако ћемо прецизно), а просечна мајка у Србији данас има **нула зарез девет деце**. Или **нула зарез деветоро деце**? Или **нула зарез девет од једног детета**? Заборавите за тренутак на то колико је страشان овај податак и размислите како бисте правилно рекли на свом матерњем, српском језику – просечна мајка у Србији данас ... има **нула зарез девет деце** или има **нула зарез деветоро деце** или има **нула зарез девет детета** или има **нула зарез девет од једног детета**? И открићете застрашујућу чињеницу да за тај страшни податак **не постоји** добра конструкција у српском језику. Ако ништа друго, можда би то био добар разлог да се мало поради на подизању наталитета у овој земљи. А ако та радна акција не успе и ако број деце по брачном пару остане мањи од један, бојим се да ће убрзо бити сасвим свеједно како ћемо читати тај тужни просек: **0,9 деце**...

ПРЕДЛОЗИ

Драгољуб Пејтровић

ЛЕКСИЧКА БЕЛЕШКА:
ПРАВОРЕК (ПРАВОРИЈЕК), НЕ ПРАВОГОВОР?

Лепа књижица Милорада Телебака има наслов *Правоговор* (Нови Сад, Прометеј, 2011). А има и поднаслов: *Не чинијак како њише*. И разјашњава: „Све позиционе варијанте гласова, па и неке гласовне промене, ствар су правоговора (ортоепије), а не правописа (ортографије)”¹

А у српском једнотомнику реч *йравоџвор* није се нашла на свом „азбучном месту”, али се „сакрила” под речју *орѣоеиѣ* ‘правилан, књижевни изговор гласова и речи; правила тачног, исправног изговарања речи, *йравоџвор*’. И тако смо остали ускраћени за једну важну информацију о њеном свеукупном обличју, не знамо њен акценат и можемо нагађати да ће то бити *йрăвоџдѡвр*, или *йрăвоџѡвр*, или *йравѡџѡвр*, или нешто четврто.

И можда је то знак да за њеним *обличјем* не треба ни трагати. Да место ње треба увести *п̄раворѣк* (њена ијекавска паралела је *п̄раворијек*).

Та је реч изронила из ауторовог „пиперског памћења”, нема је у Речнику Куча, а креснула је из неких затурених бележака из разговора са умним ђедом Јошом: „Не иди на *ћраворијеч*, љепше ти је за њом. А ако и за главу запне, неће она од главе бит јефтинија”.

А ако се *īrǎvoriјеч* разуме као ‘истина, реч која саопштава највишу истину’, од ње до облика *īrǎvorēk* (*īrǎvoriјек*) није нимало далеко.² Уређена је, како се види, по истом моделу по којем и *īravoiis*.

¹ Не знам шта о томе пише Обрад Недовић у књизи коју Телебак цитира, а измакла ми се из памћења и слична разматрања Жарка Ружића о правилима лепог говорења.

² **Накнадна напомена.** Кад је текст о прилогу *ономад* био у штампи (*Језик данас*, бр. 5–6, стр. 1–3), наишао сам у *НИН*-у на занимљиву причу о озбиљног књижевника о томе да се нешто (не знам већ шта) десило *ономад*, кад је *Син Божији ђо земљи ходоа*. Тако се, видимо, један обичан српски прилог нашао „надлежним” да, уз *два ђириходна дана*, означи не само 58 *ђириходних ђодина* него и цела – *два ђириходна миленијума*.

ОСВЕТЉАВАЊЕ

Јована Јовановић

ДРУШТВЕНО-КУЛТУРНЕ ИНОВАЦИЈЕ И БОГАЋЕЊЕ ЛЕКСИЧКОГ СИСТЕМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Лингвокултурологија је веома млада језичка дисциплина која се интензивно развија од деведесетих година двадесетог века и истражује међусобну повезаност језика и културе. Односом између ових двеју друштвених тековина баве се још социолингвистика, психолингвистика и етнолингвистика и веома је тешко успоставити јасну границу између предмета и циљева сваке од наведених наука. Могли бисмо рећи да је пажња лингвокултуролога који истражује везу између језика и културе усмерена пре свега на проучавање утицаја *савремене* културе, тачније најактуелнијих друштвених и културолошких промена на један језик. За разлику од етнолингвистике, која даје целокупну историјску ретроспективу односа између културе и језика, лингвокултурологија настоји да покаже како су ове две друштвене тековине међусобно повезане у актуелном историјском тренутку.

Односом између културе и језика бави се у великој мери и лексикологија, проучавајући промене у лексичком систему одређеног језика до којих долази под утицајем социолошких и културолошких промена. Захваљујући модернизацији свакодневног живота, пре свега појави различитих индустријских и технолошких иновација, у српски језик улази велики број страних речи и израза, који врло брзо постају неопходан чинилац наше свакодневне комуникације. Међу језичким пуристима и лаицима уврежило се мишљење да стране речи, нарочито англицизми, штете нашем језику, али је сваком промишљеном човеку јасно да је савремена комуникација без англицизама практично немогућа. Задатак лексиколога и лексикографа јесте, између

осталог, да бележе нове речи које из страних језика улазе у српски језик, као и да прате шта се с тим речима даље збива унутар нашег лексичког система. Неке од њих се сасвим одомаћују и адаптирају према фонетским или морфолошким законитостима нашег језичког система; неке пак речи задржавају свој изворни облик, али опстају у српском језику захваљујући специфичном значењу или потреби да се помоћу њих попуни одређена празнина у лексичком систему. Коначно, неке речи улазе у наш језик, одомаћују се у њему и употребљавају у комуникацији неко време, а затим се губе, бивају замењене другим речима истог значења или пак прелазе у неки специфичан лексички слој, попут историзама или архаизама. Такав је случај са великим бројем турцизама који су све до средине 20. века били уобичајени у свакодневној комуникацији, а данас се у стандардном језику практично уопште не користе.

Утицај културе и друштвених промена на лексички систем огледа се како у новим речима које улазе у наш језик тако и у новим значењима која развијају већ постојеће речи у српском језику. Ако упоредимо Матичине речнике српског језика – шестотомни речник из 1967. и једнотомни из 2007. године, уочићемо да новија варијанта бележи неке лексеме којих у старијој нема, из простог разлога што раније није ни било потребе за њима, будући да именују тековине савремене технологије, које се у време када је израђиван шестотомни речник још увек нису биле развиле. Тако, примера ради, у *Речнику српског језика* из 2007. налазимо реч *Инџернејџ*, која у старијој, обимнијој варијанти Матичиног речника још увек није била забележена, што је сасвим очекивано ако имамо у виду да се почеци интернета везују тек за седамдесете године 20. века.

С друге стране, велики број лексема у српском језику развија нова значења под утицајем културних, историјских и друштвених промена, док се нека значења појединих лексема сасвим губе из језика или постају на овај или онај начин маркирана. Узећемо као пример реч *џионир*. Оба Матичина речника слажу се у томе да је *џионир* ‘онај који је у каквој научној, културној или другој делатности први открио, основао нешто, увео неку новину; зачетник, родоначелник’. *Пионир* је, затим, ‘припадник инжењерско-техничког рода војске’, што такође налазимо у оба поменута речника – дефинисана значења остају непромењена у језику, будући да се не мења ни културно-социјални статус појмова које ова лексема именује. За лексикологе и лексикографе нарочито је занимљиво треће значење лексеме *џионир* које наводе Матичини речници. Старија варијанта дефинише *џионира*, између осталог, као ‘добровољног члана организације која обухвата децу од 7 до 14 година’. У новијем речнику из 2007. године уз ово значење стоји квалификатор *истџ.*, што значи да оно данас има само историјску вредност – када је социјали-

стичка Југославија престала да постоји, нестала су и деца-пионири. На основу овога можемо закључити да речници бележе социолошке и културолошке промене у језику, односно њихов утицај на лексички систем српског језика. То се уочава пре свега у новим значењима која добијају постојеће речи, али, као што видимо на примеру речи *пионир*, и у модификацији већ регистрованих значења. Слично је и са речју *друџ*, чије основно значење у српском језику гласи *пријатељ*. У време социјализма, међутим, ова лексема означавала је истовремено и било којег одраслог мушкарца, док је другарицом називана свака одрасла жена. Промена друштвеног система у коме живимо довела је до тога да речи *друџ* и *друџарица* изгубе ово социјално неутрално значење – значење обраћања, ословљавања, те да га поново добију речи *џосиодин* и *џосиођа*.

Неке последице друштвених и историјских промена на лексички систем српског језика су, као што видимо, сасвим очигледне и бележе их у већој или мањој мери и нормативни речници стандардног језика. С друге стране, поједине речи очигледно трпе утицај социолошких промена, али речници књижевног језика и даље не бележе промене у њиховој семантичкој структури. Такав је случај, на пример, са речју *модел* у српском језику, на чију је промену значења указала Р. Драгићевић у књизи *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Ауторка полази од једнотомног Матичиног речника, у коме налази чак 11 значења ове речи – *модел* је најпре ‘особа која позира сликару или вајару’, а затим ‘особа која служи писцу као узор’, те ‘узорак неког материјала према коме се стварају друге фигуре’; *модел* је и ‘минијатурна репродукција неког предмета’, ‘крој за израду одеће или обуће’ или пак ‘облик рада или понашања који треба да послужи као образац’. Р. Драгићевић указује на ширење полисемантичке структуре речи *модел*, о чему сведочи Асоцијативни речник српског језика, у коме налазимо да је уобичајена реакција испитаника на стимулус *модел* заправо – *манекен*, а затим следе одговори *џој-модел*, *фојо-модел*, *манекенство*, *манекенке*, *ревија* итд. Све поменуте реакције на реч-стимулус *модел* припадају очигледно истој семантичкој скупини и повезане су на овај или онај начин са манекенством, модом. Ниједан од укупно 800 младих испитаника – средњошколаца и студената, није реч *модел* довео у везу са *особом која џозира сликару или вајару када израђује џорџреј или фиџуру*. Истовремено, ниједно од 11 значења лексеме *модел*, које наводи једнотомни Матичин речник, не односи се на манекена, што показује да овај речник не региструје очигледну промену у значењској структури ове речи у нашем језику. Ауторка претпоставља како је то последица чињенице да је посао манекена донедавно био друштвено непризнат, а затим се, променом система вредности говорника српског језика, променио и друштвени статус овог занимања. Када се го-

вори о *моделима*, просечном говорнику српског језика не падају више ни на крај памети модели озбиљних уметника – сликара или вајара, већ пре свега *модел*-*манекени*. О промени друштвеног статуса манекенског занимања сведочи, између осталог, и промена његовог назива, па се *манекен* данас углавном назива *моделом*.

Споменули смо да модернизацију свакодневног живота и појаву различитих индустријских и технолошких иновација у језику прати појава нових речи и израза којима се морају именовати нови појмови. Будући да се последњих деценија нарочито интензивно модернизују рачунарска и интернет технологија, српски језик принуђен је да обогаћује свој лексички систем речима из ових области. Невоља је у томе што се потреба за коришћењем одговарајућих речи објективно јавља много пре него што језички стручњаци успеју да региструју овај проблем и да се позабаве њиме, те је новонасталим појмовима практично немогуће на време наденути „српско име”. У таквим околностима, у наш језик надире огроман број англицизама, који можда не задовољавају неке лингвистичке критеријуме, али се показује да су са функционалног аспекта – сасвим добри. Уколико оставимо по страни енглеске речи, поставља се питање како се још може богатити лексички систем српског језика, а одговор на њега доводи нас до неких занимљивих закључака. Чини се, наиме, да је творба нових речи од домаћих основа и наставака у српском језику постала права реткост, јер се, као што је напоменуто, за потребе технолошких и културолошких иновација углавном преузимају речи из страних језика. Необично је, дакле, да се за именовање новог појма или појаве начини нова домаћа реч, а сасвим природно да се тај појам назове страним именом, што је у већини случајева и логично, будући да се говорник са новим појмом и сусрео управо посредством страног језика. Тако је, примера ради, са иновацијама из области информатике и телекомуникација, са којима се најчешће упознајемо управо захваљујући знању и употреби енглеског језика.

Каткада пак нове појаве и процеси који се одвијају у савременом друштву захтевају да се лексички фонд језика којим се споразумевају припадници тог друштва системски допуњава лексемама којима ће се поменуте друштвене тековине именовати. Како то изгледа у српском језику најбоље показују новонастале речи којима се именују женска занимања, типа *социолошкиња*, *психолошкиња*, *психијатрица*, *деканица*, *режисерица* и слично. Модернизација друштва, односно промена положаја жене у савременом друштву, довела је до тога да се поприлично прошири спектар професија које могу одабрати и обављати жене. Друштвене иновације су у овом случају наметнуле веома тежак задатак лексичком систему српског језика, јер је практично преко ноћи било неопходно направити низ назива за нова женска занимања. Премда

је диференцирањем мушког и женског граматичког рода наизглед задовољена тежња за полном равноправношћу мушкараца и жена у друштву, чини се да су нове речи указале на неке друге проблеме који су задесили наш језички систем.

Један од најозбиљнијих проблема огледа се у недовољном коришћењу творбеног потенцијала који српски језик несумњиво има, о чему сведочи чињеница да се називи за нове појмове тек спорадично творе од домаћих основа или наставака. Уколико и настају, нове речи често не задовољавају неке принципе српске творбене норме, те се тако у говорном језику појављује низ страних глагола обогачених домаћим суфиксима. Свакодневно можемо чути да је неко *сејвовао* или *даунлодовао* одређени фајл, те да су му лаптоп или мобилни телефон из чиста мира *баџовали*. С друге стране, пожељно је да они који имају профил на Фејсбуку с времена на време понешто на њега *ајлоудују* или да барем *лајкују* одређене садржаје на *воловима* својих *френдова*. Ове и сличне кованице постају део наше језичке свакодневице – већина говорника употребљава их по инерцији, не региструјући притом уопште да су са становишта творбе необичне. С друге стране, *џсихијајџрица* и *социолоџикиња* парају уши просечног примаоца језичке поруке, а већина људи ове лексеме уопште и не употребљава у комуникацији, из простог разлога што су навикли да се увек говори о *џсихијајџру* односно *социолоџу*, без обзира на стварни пол носиоца занимања. Фреквентна употреба разних сливеница од енглеских и домаћих саставних делова довела је до тога да говорницима српског језика буде природније да употребљавају глаголе типа *лајковајџи* него именице типа *џсихијајџрица*.

Да закључимо. Нужно је да се културни контакти и утицај тековина једне културе на другу манифестују и у језику који функционише као средство споразумевања у друштву које трпи тај утицај. Свака људска култура и сваки људски колектив, мање или више свесно, стварају себи онакво средство за споразумевање какво им је потребно и, сагласно томе, мењају га, усклађујући га са новонасталим, промењеним потребама. Тако су, прихватањем тековина западне, првенствено америчке културе, у српском језику одомаћени бројни англицизми којима се именују нови појмови из домена рачунарства, технике, телекомуникација, музике, спорта, моде, филма и других. Прихваћени су, међутим, и бројне речи, изрази и кованице, који српском лексичком систему заправо нису потребни, будући да означавају појмове за које у нашем језику већ постоје добре домаће речи.

Поставља се питање шта је неопходно чинити да би се избегле крајности у погледу односа према страној лексици – може ли се пронаћи златна средина између масовне англизације језика и културе, с једне стране, и пуризма у језику, с друге? Премда нам коначан одговор на ово питање није познат,

чини се да га треба тражити у односу који друштвена заједница има према вербалном репертоару којим располаже. Друштво у коме језик функционише морало би спроводити некакву језичку политику – другим речима, друштво би морало плански, промишљено, институционализовано утицати на језичке облике јавне комуникације, као и на формирање друштвене свести учесника у комуникацији о тим облицима.

Ружица Левушкина

НАЗИВИ ЗА СВЕШТЕНИКА И СВЕШТЕНИЧКЕ ЧИНОВЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Навикли смо да *свешћеника* најчешће називамо *йой*. Вероватно велика већина никада другачије није ни назвала *служильеља Речи Божије*. При томе се *йойом* често назива било које лице у мантији, независно од тога да ли има свештенички чин или нема (што је донекле разумљиво, јер мантију носе и они који поседују друге чинове). А какви све називи за *свешћеника* (поред три у курзиву која су већ наведена) и колико их постоји у српском језику казаћемо у тексту који следи.

У циљу прецизирања о којим конкретно називима ће бити речи и стога што је већина назива повезана са чином који свештеник има – потребно је да се подсетимо, у кратким цртама, какво је устројство црквене јерархије. Наиме, постоје свештенослужитељи три различита реда и постоји с једне стране *бело (мирско)*, а с друге стране *црно (монашко) свешћенство*. Три реда свештенослужитеља су: епископски, свештенички и ђаконски ред. У овом тексту говориће се о називима само за свештенички ред. Такође, биће речи и о белом (тј. из реда ожењених) и о црном (из реда безбрачних) свештенству. Свештеници у Православној цркви могу да обављају све богослужбене радње осим хиротонисања некога за свештеника или епископа и освештавања светог мира, што могу да чине само епископи. За разлику од ђакона, они могу да служе Свету литургију, да исповедају и да обављају све Свете тајне осим Свете тајне рукоположења.

Друго што треба да знамо да бисмо разумели даљи текст, то је да, када говоримо о свештеничким чиновима, постоје: *јерархија хироѿније (рукојоложења)* и *јерархија јурисдикције (управе)*. Чинови који се добијају рукоположењем јесу трајни. Посебном врстом богослужбеног обреда (*хироѿонијом*), у оквиру најважнијег богослужења – Свете литургије, неко лице добија

један од тих чинова (епископски, свештенички или ђаконски), пружањем руке епископа на то лице и изговарањем одређених молитава при томе. Остали чинови, чинови јурисдикције или управе, добијају се не рукоположењем, већ назначењем, такође у оквиру Свете литургије, и они нису трајни, већ привремени.

Најпре поменимо лексему *ἱερευι̑ѣѣр* која представља и синоним помених лексема *свещи̑ѣѣник* и *йой̑ѣѣ*, а и хипероним свим лексемама о којима говоримо. Наиме, презвитерство је поседовање свештеничког чина, чина презвитера уопште, било у реду монаштва, било у реду свештенства. Када кажемо, дакле, *ἱερευι̑ѣѣр*, имамо у виду било кога ко поседује свештенички чин. Ова лексема је грчког порекла. Њено примарно значење (према Речнику Матице српске; у даљем тексту РСМ) односи се на изабраног свештеника у Протестантској цркви. У текстовима из сфере православне духовности користи се готово искључиво само у научном, богословском функционалном стилу, као и у административно-правном.

За свештенике из редова ожењених имамо следеће називе: *јереј*, *iproio-jerej*, *iproionamesnik*, *iproiojerej-stavrofor*, *svещиџеник*, *iproioipрезвиџер*, *ipарох*, *ipой*, *ипериодеџи* (*визиџиџиор*), *архијерејски намесник*, *iproџа*, *белац*. Навели смо и већ помињане лексеме да бисмо приказали цео један синонимски низ. Употреба било које од ових лексема условљена је контекстом. Само богословски образовани људи и евентуално они који су посебно заинтересовани за ову област (припадници црквене јерархије се подразумевају) имаће потребу да користе више од две од наведених лексема, и то у већини случајева само у писаном језику. Постоји, у појединим случајевима, и потреба за истицањем врсте чина који свештеник поседује. Хиротонијом се добија јерејски чин, те тако човек постаје *јереј* (= *svещиџеник*, *ипрезвиџер*). Затим он може остати јереј током целог живота, а може и назначењем добити чинове најпре *iproionamesника*, а потом и *iproiojereја* (= *iproioipрезвиџера*) и *iproiojereја-stаврофора*. Последњи чин добијају обично старији свештеници, након више деценија протојерејске службе. У преводу са грчког језика *stаврофор* значи *крстџоносац*. Наиме, овај чин подразумева и ношење напрсног крста који заиста и можемо да видимо на грудима појединих свештеника. Чин *iproionamesника* (протојерејевог заменика) подразумева ношење црвеног појаса (уместо плавог који носе свештеници од тренутка када су хиротонисани).

Реч *ѧарох* је грецизам и води порекло од грчке речи *πάροχος* која је састављена од префикса *παρά* (= поред; с друге стране) и глагола *Ζῶ* (= служим) и значи *јавни службеник* (в. Скок 1971: 610). Она се употребљава када је потребно да се нагласи надлештво свештеника над одређеном *ѧарохијом*, облашћу. Познато је, наиме, да сваки свештеник из реда ожењених у Српској

православној цркви има ограничену географску област над којом је надлежан. Обично се каже да има одређени број домова којима је парох.

Лексема *йериодевиѣ* и њен синоним *визиѣаѣѣор* јесу историзми. Презвигтери са овом титулом и дужношћу ишчезли су у Српској православној цркви још у XII веку, а претече су данашњих *архијерејских намесника*, чија је дужност да у центру једне епархијске области (дела епархије, намесништва) надзиру рад свештеника који припадају тој области (намесништву), те да о томе подносе извештај своје епископу.

Лексеме *йроѣа* и *белац* су разговорне варијанте. Прва је скраћеница од *йроѣѣјереј* и није тако ретка у употреби (нпр. *йроѣа Марко*, *йроѣа Милан*, *оѣац йроѣа*), док лексема *белац* у једном од својих секундарних значења и само у ијекавском облику, значи: *мирски свещѣеник (код ѣравославних)*. Овако нам ову лексему описује и објашњава Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности (у даљем тексту РСАНУ), наводећи и то да је антоним овој лексеми – *црноризац*. Треба рећи да је поменути антоним лексема која се веома ретко користи и да се теоријски *црноризцем* може назвати и мирски свештеник, само ако потоњи носи редовно (црну) мантију. Лексема *црноризац*, наиме, потиче од речи *црн* и *риза* (= мантија). Поред тога, имамо и лексему *црнац* која такође у једном од својих секундарних значења означава исто што и лексема *црноризац* (РМС: *редовник, калуђер који носи црну одећу, црну мантију*; исп. *црноризац*). Напоменимо и то да се лексеме *белац*, *црнац* и *црноризац* могу односити не само на човека са свештеничким него и са било којим другим чином. Овде главну улогу игра семантичка компонента која се односи на уопште припадност црквеном, било монашком било мирском реду, а потом и на изглед, односно (не)ношење мантије. Познато је, наиме, да мирски свештеници (*белци*) ван храма могу и да не буду обучени у мантију, док је потоња код припадника монашког реда (*црнаца, црноризаца*) обавезна.

Свештенички чин поседују и припадници монашког реда и за такве презвигтере имамо следеће називе: *јеромонах, иѣуман, синђел, йроѣосинђел, архимандрѣѣ, сѣаврофорни монах, свещѣеномонах, свещѣеноинок*. Прва лексема одговара по значењу лексеми *јереј*. Другим речима (прост) монах (= инок), када добије презвигтерски чин (вршењем истог обреда као и за добијање чина јереја, тј. хиротоније) – постаје *јеромонах* (= *свещѣеномонах, свещѣеноинок*). Следећи чиновни које могу добити (назначењем, а не хиротонијом) свештеници – припадници монашког реда јесу: *синђел, йроѣосинђел* и *архимандрѣѣ*. Потоња два су у рангу *йроѣѣјереја* и *йроѣѣјереја-сѣаврофора* код мирског свештеничког реда.

Да бисмо објаснили значење лексеме *синђел*, потребно је да се вратимо у прве векове хришћанства, када су ови монаси високог чина живели са епископима и били сведоци њихове моралне чистоте. Лексема је такође

грчког порекла и може се превести на српски језик лексемом *сакелејник* (онај који живи с неким у истој келији, у овом случају с епископом). Иако је још отприлике у седмом веку нестала потреба за постојањем синђела који су уз епископе живели, видимо да се сам назив, титула, до данас у Српској православној цркви користи. Ово је утолико занимљивије што знамо да у Руској православној цркви, на пример, синђели данас не постоје. *Синђел* је, дакле, почасна титула у Српској православној цркви и одговара донекле *ἱρροῖο-намеснику* из реда мирског свештенства.

Када неки свештеник монашког реда постане *ἱρροῖοсинђел*, он тиме само добија већи почасни чин, док се у његовом начину живота ништа не мења, као што се, уосталом, не мења ни када добије титулу синђела. Сасвим је другачије када овакав свештеник постане *иџуман*. У Српској православној цркви *иџумани* су они који управљају манастиром. Чин постављања неког свештеника за игумана понекад се и не обавља, те се такав управник манастира званично назива *намесником* или *насиџојатџељем*, а понекад просто *сиџареџином манасџира*. У пракси, међутим, сваког ко се налази на челу неког манастира народ назива игуманом, било да је обред постављања за игумана над њим извршен или није. Интересантно је да се у Руској православној цркви наилази управо на обрнуте случајеве: постојање титуле игумана (тј. извршен обред) код особе која у пракси не управља манастиром. Већина игумана у Руској православној цркви заиста и управља манастиром, али у великим манастирима (најчешће у тзв. лаврама) може се наћи и по неколико игумана. Теоријски, игуман може да буде и (прост) монах, инок који је достигао висок ниво у монашким подвизима, а из неког разлога (често је овај разлог био одбијање монаха да на своја плећа преузме бремене бриге, пастирствовања над људским душама, што је везано с правом на обављање Свете тајне исповести које добија након рукоположења, као и осећање недостојности служења Свете литургије, на шта такође добија право) није рукоположен за свештеника. Међутим, последњих векова то је веома ретко, премда може да постоји.

Јеромонах или игуман, обично након више деценија службе, може да добије и право ношења крста, чиме постаје *сиџаврофорни (јеро)монах* или *иџуман*, а често добија и чин *архимандритџа*. У данашње време већина игумана у Српској православној цркви има чин архимандрита.

Конечно, за било кога од свештенства из реда не само свештеничког (презвитерског) него и епископског (не и ђаконског) – може се употребити лексема *џасџир*. Овде доминира сема „онај који се брине о стаду”. Ова сема доминира и код лексема: *духовник*, *духовни оџац*, *дуџебрижник* (*дуџобрижник*), *исџоведник*. Овде можемо додати и застарелу лексему *баџиџа* која је имала значење или духовника (према: Грулић 1993) или старешине у ма-

настиру Хилендару (треће значење у РСАНУ). Потоња лексема задржана је у основи речи *баџиџина* (= очевина), а иначе има исту етимологију као и руско *батюшка* (= отац). Интересантно је и то да је лексема *баџиџа* у бугарском језику – и данас једина реч за *оџац*.

Затим, свештеника можемо назвати и *богослужитељем* – када желимо да нагласимо да се ради о особи која служи за Светим олтаром, тј. која служи Богу.

Ако доминира сема „онај који се моли (за друге, за људе)”, онда је синоним лексеме *свешћеник* лексема *молићвеник*. Ако је доминантна сема „онај који припада Црквеној јерархији”, постоје и синоними *црквеник* и *црквени оџац*, застарела лексема-турцизам *карабаџ*, као и већ поменуто *црноризац*. Потоње две лексеме више се односе на припаднике монашког реда.

Постоји и назив за свештеника који је у РМС и РСАНУ оквалификован као погрдан: грецизам *ѡаѡас* (од грчког *πάππας* = отац). У РСАНУ постоји и варијанта *ѡаѡаз* која је примарна, док је дефиниција лексеме *ѡаѡас* упућивачка (упућује се на *ѡаѡаз*, где и стоји квалификација *ѡоџрд*. и где примери заиста потврђују такву квалификацију). Међутим, не бисмо се сасвим сложили са квалификацијом лексеме *ѡаѡас* као погрдном. Овај назив употребљавали су Турци када су се обраћали свештеницима у време своје владавине у српским земљама, те се можда из тог разлога лексикограф одлучио да употреби квалификатор *ѡоџрд*. Међутим, чак ни пример који се даје у оба речника („Враћајући се хану сустиже на друму једног калуђера ... Јеси ли ти, папас, одавде?” – Иво Андрић) не може да потврди постојање погрдне конотације у значењу лексеме. Можемо навести пример који је и сасвим оповргава: Паша се уплаши да га [попа Лисицу] може стати главе оно што намјерава рећи, па га повуче за рукав и шапну му: „...суз, бре папас!” (Балић Подерегин 1987: 187).

На крају, било ког свештенослужитеља свештеничког и ђаконског (не и епископског) реда, у личном и присном обраћању можемо назвати *оцем*, а ређе и већ поменути русизмом *баћуџка*.

Укупно је поменуто 45 лексичких јединица којима се у српском језику, у различитим контекстима и у различито време, као и у зависности од (не)постојања одговарајућег чина – називају свештеници или презвитери.

Вратимо се сада на лексему *ѡоѡ* од које смо и почели. Она је адаптирана варијанта већ поменуте грчке лексеме *πάππας*, која, видели смо, и као таква, неадаптирана, постоји у српском језику. Овом етимологијом истиче се да је првенствено назначење свештеника да буду очеви који се брину о душама поверених им људи. То се изражава и присним обраћањем свештенику: *оче*. Стога завршимо жељом да сви попови истински и што боље остварују ово своје главно назначење, то јест да увек буду добри очеви својој пастви.

Л и т е р а т у р а :

- БАЈИЋ ПОДЕРЕГИН, Милка. *Свиџање*. Београд: Југослово, 1987.
- ГРУЈИЋ, Радослав (прир. С. Милеуснић). *Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу*. Београд: БИГЗ, 1993.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–XIX. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2014.
- СКОК, Петар. *Етимолошки рјечник хрватског или српског језика у 4 тома*. Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности, 1971.

Владан Јовановић

ОД СУШТЕ ИСТИНЕ ДО СУШТОГА (прилог лексичко-семантичком опису придева *сушћии*)

1. Придев *сушћии* припада оним речима српског језика које су своју употребу ограничиле на мањи број лексичких спојева и одређене језичке контексте и стилове. Овај придев у неутралној употреби данас се среће у невеликом броју синтагми. Иако се ради о придеву који се у савременој комуникацији налази у мањем броју спојева, употреба неких од тих спојева веома је фреквентна у савременом српском језику. На пример, у синтагми *сушћиа исћина* придев *сушћии* реализује значење „потпун, чисти, апсолутни”, што ћемо илустровати следећим примерима: *Захваљујући наџем љажљивом и радо-зналом чиџаоцу из Исћочног Сарајева, коџа је занимало да ли је заисћиа могуће да САД „зайуре” хидроџенску бомбу, уйврдили смо да је љо сушћиа исћина*¹; *Крв је чудесна сујсћанца која живој значи ... И љо је сушћиа исћина*² итд. Затим, синтагма *сушћиа сујројносћ* са сличним значењем придева *сушћии* употребљава се у готово неограниченом броју контекста: *Карјакин је сушћиа сујројносћ љијичног шахисће. Нема наочаре, не носи џемјер, није дубоко замишљен, није љоџрбљен и не носи шах*³; *Да ли ћемо*

¹ Преузето са интернет странице: <http://politikin-zabavnik.rs/public/posts/chudovishta-na-dnu-mora>, 13. 6. 2017.

² Преузето са сајта <https://kalorijskatablica.com/>, 14. 6. 2017.

³ Преузето са интернет странице: <https://ruskarec.ru/sport/2017/02/15/sergej-karjakin-nova-shahovska-legenda>, 13. 6. 2017.

се, дакле, *трајно везати за особу сујројног йола која има особине нашег родишеља или ће та особа бити сушћа сујројности йоме родишељу*⁴, а у сличном значењу у поредбеној функцији „исти као неко, једнак са њим” употребљава се придев *сушћии* у следећим примерима: *сушћии оџац* (РМС), *Играо је јединствено, од главе до йеће ... био је сушћии онај Ајдук Вељко* (Срем., РМС), *Хришћанин је сушћиа слика Христова* (Богдановић 2008: 20) итд.

Придев *сушћии*, као што се види у опису лексичког значења, има неколико синонима којима се у датом контексту може исказати његов садржај. Тако се, уз поменуте лексичке спојеве, користе и семантички еквивалентне синтагме као *йука истина*, *чисћа сујројности*, *истии оџац* и сл. На нивоу творбе речи придев *сушћии* налази се у твореницама као лексички део речи заједно са другим творбеним елементима, при чему најраширенију употребу у општеупотребном језику има именица *сушћиина* и њен дериват – придев *сушћиински*. Обе поменуте речи у себи садрже корен *сушћи-*.

2. Посматрано из историјскојезичког угла, придев *сушћии* у српском књижевном језику представља континуант црквенословенског партиципа презента свћй од глагола *быти*⁵ (Ремнёва и др. 1999: 214), одакле је изведена и апстрактна именица на -ина: *сушћиина*. Истом творбеном гнезду припада и придев одређеног вида са префиксом *на-*: *насушнии* „без којег се не може, преко потребан, неопходан”, такође са специјалном употребом у црквеном, богословском контексту: *хлеб насушнии* (Скок, под бити¹); *Обоџословљеносћии наше беседе Духом Свечим о Првом Теологу Цркве Госйоду Исусу Христју ... насушина је йошреба у служби боџословској и црквеној* (Перовић 2011: 15).

3. Сама реч *сушћии* у функцији мотивне речи (основе) улази у састав твореница које примарно припадају православном богословском дискурсу, о чему нас упућују издвојени примери:

једносушћииан а. „који је исте суштине, исте природе, једнобитан (о Светој Тројици).” – И данас молим свакога од вас да држите веру у свету једносушну и нераздељену Тројицу (Мил. М. Ђ., РСАНУ); б. „једнак, исти по својој суштини, природи уопште”. – Једна суштина ... проходи ове две заповести [о љубави]; по свему оне су једносушне (Поп. Јуст., РСАНУ); Та проповед је увек и у свему једносуштна (!) са проповеђу једне, Свете, Саборне и Апостолске цркве о истој, о правој вери (Перовић 2011: 74);

јединосушћииан (исто што и једносуштан). – Поклањам се оцу и сину и светоме Духу, Тројици јединосушној и нераздељној (Дан. Ђ., РСАНУ);

⁴ Преузето са интернет странице: <https://www.ana.rs/forum/index.php?topic=35136.0> 13. 6. 2017.

⁵ Сличну етимолошку везу према глаголу *быти* има облик 3. л. јд. през. *јесѣ(е)* од којег су настале следеће творенице: *јесѣсѣво*, *јесѣасѣво* ‘бивство’ и даље изведенице: *јесѣастивен*, *јесѣастивеница* ‘природопис’ итд. (в. Скок, под бити¹). Такође, етимолошки посматрано, исти корен као и придев *сушћии* имају следеће речи: *одсуштан*, *одсушности*, *йрисуштан*, *йрисушности*, *йрисусѣвовати* (Скок, под бити¹; Фасмер, под суший).

једносушност „особина онога који је једносуштан, који је исте суштине, природе (о Светој Тројници)”. – Логос је личност различита од Бога Оца, али је с њим у најтјешњој животной и суштинској заједници, јединству, једносушности – иако су они два посебна лица (Суботић 2016: 13) итд.

Синонимну употребу према придеву *сушћии* има придев *сушћасѣвен* у значењу „прави, истински” (РСАНУ). Рјечник хрватскога или српскога језика (РЈАЗУ) наводи глагол *сушћасѣвовати* „бити, бивствовати” преузет из Поповићевог Српско-немачког речника, а отуд и глаголску именицу *сушћасѣвовање*.

4. Поред описаних значења придева *сушћии*, која се у неутралној употреби реализују у одређеним везаним спојевима, у богословским контекстима придев *сушћии* употребљава се у атрибутој служби уз Господа, а његов појмовни еквивалент другим речима исказује се изразом ‘*који јесѣ*’:

Трезвење и неамбициозност ... су и ограда од уметникове релативизације ... самога Јеванђеља Сушћіога Госіода Исуса Хрисіа (Перовић 2011: 46), односно ‘*онај који јесѣ*’ уколико је придев употребљен у именичкој служби:

*Љубойијујући о ѣприроди Сушћіоѡ (Оноѡ Који јесѣ), не заусѣављај се на ѣоме щіа Он није, већ ономе щіо Он није додај и оно щіо Он јесѣ*⁶.

Према Р. Левушкиној, „то је у хришћанској традицији јединствено самоименовање Божије” (Левушкина 2013: 170). Црквенословенски рефлекс партиципа презента најбоље се очувао у овој функцији. А то што се лексема *Сушћии* често пише великим почетним словом говори управо о томе да се њоме означава сам Господ Бог. Дакле, у граматичком смислу лексема *сушћии*, -а, -о (и Сушти) у овим контекстима представља најближи континуант поменутог партиципа.

5. Иако је у савременим текстовима српског православног богословља употреба придева *сушћии* врло фреквентна, у описним речницима савременог српског језика (двама Матичиним речницима, вишетомном и једнотомном), осим квалификатора цсл. који упућује на црквенословенско порекло речи, употреба придева *сушћии* у примарном, религијском значењу са партиципском функцијом „који јесте”, као и са именичком функцијом „онај који јесте” за именовање самог Господа – Сушти, није илустрована примерима нити је то значење у њима дато.⁷

Имајући у виду речено, предлагемо да речи попут придева *сушћии*, које и по пореклу и по комуникативној функцији примарно припадају црквеном језику, у описним речницима српског језика буду обрађене тако што ће се

⁶ <http://www.verujem.org/alfejev/1%20Cutanje%20i%20rec.htm>, 14. 6. 2017.

⁷ У РМС дата су значења: а. Прави, истински, збиљски, са примерима у спојевима: сушта истина, сушто дете, сушта проза, сушто колебање, сушта лаж, и б. исти, истоветан: сушти отац, сушти онај Ајдук Вељко. Иста значења пренета су и у једнотомни речник МС (РСЈ).

прво описати примарно – у овом случају специјално, термилошко – значење, а тек потом дати изведена, секундарна значења на нивоу општеупотребног језика. Поред тога што ће се на тај начин уз опис термилошког значења придева *сушћии* указати на његову примарну употребу у систему функционалних стилова српског језика, навођењем изведених значења после термилошког пружиће се још један пример детерминологизације специјалне лексике као једног од начина настанка полисемије у савременом српском језику.

Извори и литература:

- БОГДАНОВИЋ 2008: Димитрије Богдановић (прев.), Свети Јован Лествичник, *Лествица*, Романов, Бања Лука.
- Вук, Рјечник: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник исцумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, скупно га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, четврто државно издање, у Београду 1935.
- ЛЕВУШКИНА 2013: Ружица Левушкина, Теоними у савременом српском језику, у: Ј. Грковић Мејџор, К. Кончаревић (ур.), Теолингвистичка проучавања словенских језика, у: *Српски језик у свјетлу савремених лингвистичких теорија*, књ. 5, Одељење језика и књижевности, Српска академија наука и уметности, Београд.
- ПЕРОВИЋ 2011: Давид Перовић, *Пројаве хришћанског ејџоса у Домостроју сјасења, кроз личности, и у богословљу. Сјџослови о хришћоинији као нарави ђо Хрисју и о нарави аниихрисјовској*, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, Београд.
- РЕМНЉВА и др. 1999: М. Л. Ремнџва, М. Л. Ремнџва, В. С. Савельев, И. И. Филичев, *Церковнославјанский язык*, Филологический факультет, Москва.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–X XI II. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Матица српска – Матица хрватска (I–III), Матица српска (IV–VI), Нови Сад – Загреб, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- СКОК: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- СУБОТИЋ 2016: Оливер Суботић (ур.), *Православни мисионар*, св. 348, март–април 2016.
- ФАСМЕР 1986: Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Б. А. Ларина (ур.). I–IV. Москва: Прогресс, 1986.

ДА ЛИ ЈЕ ГОСПОДА ДОШЛА ИЛИ СУ ГОСПОДА ДОШЛА?

Често нисмо сигурни да ли уз именице као што су *џосџода*, *сирочад*, *унучад*, *чељад* и сл. предикат стоји у једнини или у множини. О конгруирању са збирном именицом у српском језику доста се писало.¹ У литератури се истиче да је са њима могуће двојачко слагање предиката: по значењу (логичко) и обликом (граматичко). Дакле, предикат се уз ове именице употребљава у множини јер субјекат значи множину референата, или у једнини јер субјекат има облик једнине: *Сва чељад је дошла* (граматичко слагање јер је именица у једнини) или *Сва чељад су дошла* (семантичка конгруенција јер знамо да има више од једног референата).

1. Граматичка конгруенција

Код збирних именица на *-је* идеја скупа као целине је веома изражена, те предикат ових именица увек стоји у једнини: *Грање је ојало* (интернет); *Камење је вредно 300 милиона долара* (СрпКор); *Лишће је пожутило* (интернет); *Цвеће је процветало* (интернет).

И предикат збирних именица деривираних другим творбеним формантама, нпр. на *-еж*, *-ија*, *-ина* и *-ство* најчешће стоји у једнини:

-еж: *Младеж удружена у Пејефи клуб даноноћно је расправљала о судбини Мађарске* (СрпКор); *Градска младеж мушког пола била је више него преко ушцу позаљубљивана у секретарицу месног комитетна комуналаца* (СрпКор);

-ија: *Млађарија је била веома небазрива кад је ипак нешто смислила* (СрпКор); *Сеоска манђуарија је уништавала младунце и жнезда* (СрпКор); *Синуденарија је, под аркадама, непрекидно њевала* (СрпКор);

-ина: *Све је то била заузела круйна варошка џосџоштина* (СрпКор); *Грађанштина је своје обреде уздигла на ниво религије* (СрпКор); *Малограђанштина је смрти духовног живоша* (СрпКор);

-ство: *Грађанство је било преслабо да политички оствари своје тежње* (СрпКор); *Грађанство је узмирано* (СрпКор); *Велико њлемство је још имало старије и млађе ђране* (СрпКор); *Војно руководство у овој фази је било без војних лица* (СрпКор); *Чиновништво је било подмиљиво и искварено* (СрпКор).

¹ Стевановић 1936: 202–206; Маретић 1936: 434; Пецо 1956: 245; Барић и др. 1979: 341; Прањковић 1984: 174–175; Пипер и др. 2005: 883, 887–889, 906, 909–910; Симић 2007: 5–14; Стиловић 2013: 229–237 и др.

И друге именице које реализују збирно значење, нпр. лексичке збирне именице као што су *дружина*, *народ*, *йородица*, *раја*, *роба* слажу се са предикатом у једнини, јер се замишља садржај тих збирних именица, а не сам збир.

Дружина је открила прави мајдан дрва (СрпКор); *И док је дружина преблазила, ђевали су неку веселу ђесму* (СрпКор); *По селима се народ враћао својим сџарим ѓосйодарима* (СрпКор); *Али је народ сџизао са свих сџрана* (СрпКор); *Породица се као йородица уѓасила* (СрпКор); *Скуйила се йородица* (СрпКор); *Њеѓова йородица је открила ову чињеницу* (СрпКор); *Раја је нейослуцина и неваљала* (СрпКор); *Сџиѓла је роба* (интернет).

2. Семантичка конѓруенција

О слагању са збирним именицама типа *браћа*, *власџела*, *ѓосйода*, *деца* у литератури такође постоје опречна мишљења. Поједини лингвисти (МАРЕТИЋ 1931/1936: 401; БАРИЋ и сар. 1979: 341) сматрају да се наведене именице у примерима типа: *Браћа су ђевала*; *Деца су несџашина*, у роду и броју слажу с предикатним речима у једнини женског рода, док други (ПРАЊКОВИЋ 1984: 175) сматрају да се слажу са предикатним речима у множини мушког рода. Збирне именице *браћа*, *власџела*, *ѓосйода*, *деца* означавају множину од *браџ*, *деџе* и сл., те према томе предикат стоји у множини: *Браћа ђевају* (интернет); *Деца иѓрају* (интернет); *Деца су једна сџисфакција* (СрпКор). Међутим, именица *власџела* јавља се и у једнини јер означава један сталеж, дакле, један појам: *Срџска власџела је имала великоѓ уџицаја на државне ѓослове*; *Збоѓ чеѓа је власџела незадовољна*? У примеру типа: *Нека власџела су се ѓосле цареве смрџи одмеџнула од ценџралне власџи* – иста именица не означава више цео сталеж (то јасно говори и заменица *неки*) већ један број људи који је припадао властeosком сталежу, дакле, множину од именице *власџелин*, па се ни глагол у једнини уз ову именицу не би могао употребити.

Контекстуалне реализације из различитих извора (СрпКор) показују да су ипак чешћи случајеви слагања збирне именице са предикатом у множини, дакле, заступљенија је семантичка конѓруенција:

Јер никада браћа ѓо нису ни била; *Градила су ѓа браћа Лукић из Великоѓ Села*; *Власници кафане били су браћа Николић*; *Међу њима су се нашла и браћа Сџефан и Лазар Мусић*; *Док је велика власџела била укључена у државне ѓослове, сџџни ѓоседници служили су владару као раџници*; *Уђе са њима заједно у ѓлавну одају, ѓде су већ седела ѓосйода и ѓосади их уврх сџола йоред себе*; *Госйода су сиѓурно знала неку ѓајну*; *Госйода су била љубазна да јој йонекад йозајмљују романе*; *Међуџим, искрсло је једно ѓиџање на које ѓосйода нису ѓледала олако*; *Мој оџац би исџо ѓако био задовољан да су ѓосйода боѓџија*; *Сва су деца дошла на свџи ѓосле моѓ одласка из Беоѓрада*; *Школска деца су ишла мирно*.

3. Семантичка и граматичка конџуенција

Код збирних именица на **-ад** очекује се да је предикат обичнији у множини јер често функционишу као суплетивна множина именицама у једнини које немају регуларне, системске облике множине, међутим, срећу се и у једнини: *Њеџова сирочад џладују / Њеџова сирочад џладује; Телад је љасла / Телад су љасла или Дуџмад је сиџина / Дуџмад су сиџина*.

Евидентно је да, и када се слаже у једнини, и када се слаже у множини, и по облику и по значењу, збирна именица, нпр. *џшелад*, односно оно што се именује њоме у свим граматичким контекстима, означава се као мноштво, скуп, целина, јединост онога што је означено лексемом *џшелад*. То важи и за остале збирне именице на **-ад** код којих постоји могућност слагања и у једнини и у множини. Међутим, као што смо приметили, у литератури није уједначено мишљење у вези с тим који је облик глагола обичнији у слагању са збирном именицом. Поједини аутори наводе да је данас обичније слагање са предикатом у множини (СТЕВАНОВИЋ 1936: 202–206; ПЕЦО 1956: 245; СИМИЋ 2007: 14), мада није неуобичајено да се јави и у једнини. О наведеној појави сведоче и бројне контекстуалне реализације из различитих извора:

-ад: *То не забрањује уџоџребу меџалних џпредмеџа, као џиџо су дуџмад; А дуџмад су му била заџивена риџмичним редом* (СрпКор); *Пусџиџиџе џруџље, да џа звџерад разнесу* (Љуб., РМС); *А око ваџре је уџлаџено рикала и урлала сиџраџина зверад* (Црњ. 2, РСАНУ); *Где неџуди нису сиџиџли, џаџчад су разџукла* (СрпКор); *Прасад су уџинула* (СрпКор); *Телад су џеџка од 12 до 15 килоџрама* (СрпКор); *Кроз разџаџену оџраду, измеџу џробова, џшелад је начинила сиџазе* (СрпКор).

Семантичка опозиција на релацији семантичка једнина – семантичка множина игра значајну улогу у конгруирању са збирном именицом. То значи да је семантички критеријум пресудан иако је системски (граматички) облик множински, односно конгруентни облик у функцији предиката је у множини, нпр. *Деџа су оџиџила*. Међутим, када наведене семантичке опозиције од речи истог гнезда / корена нема, онда конгруентни глаголски облик у функцији предиката остаје у једнини: *Друџџиво је доџило / оџиџило*.

И з в о р и :

Интернет: Корпус сачињен на основу примера преузетих из разних текстова са интернета.

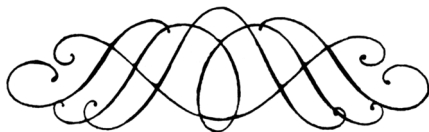
РМС: *Речник срџскохрџаџскоџ књџжевноџ језика*, Матица српска и Матица хрџатска (I–III), Нови Сад – Загреб, Матица српска (IV–VI), Нови Сад, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник срџскохрџаџскоџ књџжевноџ и народноџ језика*, I–XIX, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–.

СрпКор: Електронски *Корџус савременоџ срѣскоџ језика* Математичког факултета Универзитета у Београду, под руководством Душка Витаса.

Л и т е р а т у р а :

- БАРИЋ и сар. 1997: Eugenija Barić i dr., *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- МАРЕТИЋ 1931/1963: Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- ПЕЦО 1956: Асим Пецо, Облици колективних именица на -ад, *Наџ језик* VII/7–10, 234–246.
- ПИПЕР и сар. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Таназић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синѣакса савременоџа срѣскоџ језика, Просѣа реченица*, у редакцији академика Милке Ивић, Прилози граматици српскога језика, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, Београд.
- ПРАЊКОВИЋ 1984: Иво Прањковић, Збирне именице и категорија броја у хрватском или српском језику, *Научни сасѣанак слависѣа у Вукове дане* 13/1, 171–175.
- СИМИЋ 2007: Радоје Симић, Род у множинским облицима именица на -ад, *Научни сасѣанак слависѣа у Вукове дане* 36/1, 5–14.
- СТЕВАНОВИЋ 1936: Михаило Стевановић, Предикат збирних именица, *Наџ језик* IV, 1936, 202–206.
- СТИЈОВИЋ 2013: Рада Стијовић, Колебања у употреби збирних бројева у светлу развоја књижевнојезичке нормe, *Научни сасѣанак слависѣа у Вукове дане* 42/1, 229–237.

ЈЕЗИЧКО „ПУТОВАЊЕ” ПО СРБИЈИ И ЦРНОЈ ГОРИ (О ДЕКЛИНАЦИЈИ НЕКИХ ТОПОНИМА И ИЗВОЂЕЊУ ЕТНИКА И КТЕТИКА)

У једном од прошлих бројева овог часописа „путовали смо” по Републици Српској, указујући на низ топонима који у језичкој пракси имају неправилне падежне облике, прије свега, због погрешне представе о њиховом роду и броју, због чега се сврставају у неприпадајућу врсту промјене. На примјер: *Чемерно* – на *Чемерном*, умјесто на *Чемерну*.

Погрешни облици јављају се код неких топонима, претежно оних средњег рода, насталих поименичавањем придјева (супстантивизацијом), од којих неки задржавају стару, придјевску промјену (нпр. *Брчко* – *Брчкоџ*, *Брчком*), а неки прихватају нову, именичку промјену (нпр. *Гацко* – *Гацка*, *Гацку*).

Гријеш се и у употреби појединих назива становника (етника) и присвојних придјева изведених од тих топонима (ктетика).

Ради указивања на такве случајеве, крећемо на „путовање” по Србији и Црној Гори.

Ктетик од топонима *Бачка* је *бачки*, а етници су *Бачвани* (аналогијом према *Мачвани*, од *Мачва*), јер је очекивани облик *Бачани* „резервисан” за становнике бачког села *Бача*, у коме живе *Бачани* и у коме још постоје рушевине средњовјековне *бачанске* тврђаве.

Ечка је село код Зрењанина. У *Ечки* (не: у „Ечкој”) живе *Ечани* и *Ечанке*. Познати су *ечански* (рјеђе и: *ечки*) рибањаци.

Близу границе према Румунији је град *Вршац* (са непостојаним *а*: из *Вршца*, у *Вршцу*), у коме живе *Вршчани* и *Вршчанке*. Сликар Паја Јовановић је познати *Вршчанин*. Ктетик је *вршчаки*: надалеко су познати *вршчаки виногради*.

На падинама Фрушке горе је варошица (некада град) *Ириџ*, у коме живе *Ирижани* и *Ирижанке*. Преко превоја је *Иришки венац*.

Јужно од Фрушке горе је *Рума*. *Румски* становници су *Румљани* и *Румљанке*. Први секретар Правитељствујућег совјета Божидар Грујовић био је *Румљанин*, а један од најученијих *Румљана* био је писац и научник Атанасије Стојковић.

Мало јужније је *Сремска Митровица*. У њој живе *Митровчани* и *Митровчанке* (не „Митровичани”!); ктетик је *митровички* (боље него *митровачки*).

На путу од Београда према Обреновцу је варошица *Умка*. Ко није био на *Умки* (не „Умци”) треба да оде на *Умку* (не „у Умку”), поразговара са *Умчанима* и *Умчанкама* и погледа *умчанско* насеље.

У *Убу*, варошици на истоименој ријеци у западној Србији, живе *Убљани* и *Убљанке*. Становници *Љиџа* су *Љижани*; ктетик је *љиџки*.

Идући од Београда према Смедереву, многи се мало задрже у *Гроцкој*, код *Грочана* и *Грочанки* и уживају у *грочанском* пејзажу.

Мало источније је град *Пожаревац*, познат у историји по *Пожаревачком* миру и Милошевом конаку. У новије вријеме чувен је по Љубичевским коњичким тркама, које радо посматрају *Пожаревљани* и *Пожаревљанке*.

Нешто сјеверније, скоро на ушћу Млаве у Дунав, смјештена је варошица *Косџолац*, језички занимљива по неизмијењеном *л*: *Косџолац* – *Косџолца*, *Косџолцу*, за разлику од *Соколац* – *Сокоца*, *Сокоцу*, *Сџолац* – *Сџоца*, *Сџоцу*, *Долац* – *Доца*, *Доцу*.

Готово на самом улазу Дунава у Ђердапску клисуру је варошица *Голубац*. У *Голуџу* се и данас налазе остаци средњовјековног *Голубачког* града, а *Голуџани* се окупљају и друже у хотелу „*Голубачки град*”.

Између Зајечара и Сокобање је планина *Риџањ*. На *Риџу* расте биљка вријесак, од које се прави *риџански* чај.

Мало јужније, на Јужној Морави, смјештен је градић *Алексинац*, познат по *алексиначком* угљу. Становници Алексинца су *Алексинчани* и *Алексинчанке*.

У *Нишу* су *Ниџлије* и *Ниџлије* (облици *Ниџевљани* и *Ниџевљанке* су књишки и застарели). За све оно што се односи на Ниш (припада Нишу, потиче из Ниша) кажемо да је *ниџко*: *ниџки крај*, *ниџка џиврђава*.

Ако из Ниша пођемо према Димитровграду, наићи ћемо на *Пироџ*, град настао још у римском периоду. Познати су *џироџски* ћилим и качкавал, које производе *Пироџанци* и *Пироџанке*.

Кад смо већ на југу, да не заборавимо древно *Врање* и познате *Врањанце* и *Врањанке*, нпр., Бору Станковића и његову Коштану. Ктетици су: *врањски* – који се односи на Врање, и *врањански* – који се односи на Врањанце.

Сјеверно одатле, у Топличкој котлини, налази се *Прокуље*, насеље из древне прошлости. Становник Прокупља је *Прокуџанин*, а становница *Прокуџанка*. *Прокуџани* су подигли споменик јунацима чувеног Гвозденог пука. Ктетик је *џрокуџачки* (не „прокупљански”). Прокупље је названо по тамошњој Цркви Светог Прокопија.

У *Краљеву* живе *Краљевчани* и *Краљевчанке*, а оно што припада Краљеву или се на њега односи је *краљевачко* (не „краљевско”!, осим у шали о путнику намјернику који је на тамошњој железничкој станици питао кад има „дански краљевски воз за Чачак”).

Краљевачко село (и манастир) *Жича* „крије” у себи стари глагол *жиџи* – живјети (*Житча* – *Жича*; упореди: отац – очев – очев).

Јужно од Краљева је *Раџка*. Овај топоним је поименичени придјев (од *Раса*, средишта средњовјековне српске државе). Назив *Рашка* покрива три

значења: градић, ријеку и област. По новом српском правопису, област Рашка има придјевску промјену (*Раџка – Раџке, Раџкој...*), а насеље – именичку (*Раџка – Раџке, Раџки*, допуштено и: у *Раџци*). Становник Рашке области је *Раџанин*, становница *Раџанка*, ктетик је *раџки*. Становник града Рашка је *Раџчанин*, становница *Раџчанка*, ктетик гласи – *раџчански*.

Чачак се до доласка Турака звао Градац. *Чачани* су још средином 19. вијека основали читаоницу, а одавно имају и свој недјељник *Чачански* глас. Најпознатија *Чачанка* је Надежда Петровић, а и Јован Обреновић, Милошев брат, био је једно вријеме *Чачанин*.

Од *Чачка* према западу су *Пожега* и *Ужице*. У *Пожеги* (обичније него у *Пожези*) треба поразговарати са *Пожежанима* и *Пожежанкама*, који ће вас почастити ракијом од чувених *пожежких* шљива.

Недалеко је и *Ужице*. Овај топоним је именица средњег рода једнине и има сљедећу промјену: *Ужице – Ужица, Ужицу...* (као нпр. *лице – лица, лицу...*), а не – како неки мисле – именица женског рода у множини, па употребљавају погрешне падежне облике: *Ужице – „Ужица“, „Ужицама“...* (као: *улице – улицā, улицама...*). У њему живе *Ужичани* и *Ужичанке*, познати и као Ере; на гласу су и *ужички* специјалитети – пршута и кајмак.

Занимљива је етимологија овога топонима. По свој прилици се име града Ужице везује за реч *жлица* (како су Срби називали кашику прије прихватања овог турцизма), зато што се налази у котлини која асоцира на кусало кашике. Старословенско *лѣжица*, последице губљења полугласника и метатезе *-лж-* у *-жл-*, изговарало се на разне начине: *жлица, лажица, ужица*. Отуда *Ужице*.

Код *Ужица* је и родно мјесто чувених Тарабића – село *Кремна*. Треба знати да то није именица женског рода у једнини, која би имала промјену: из „*Кремне*“, у „*Кремни*“ (како се често чује), него именица средњег рода множине и има сљедеће облике: *Кремна – Кремана, Кремнима...* (као нпр.: *јуџира – јуџара, јуџирима...*). У *Кремнима* живе *Кремњани*. Ктетик је *кремански* (не „кремњански“).

Стигли смо на Косово. Срби на Косову нису „*Косовари*“ и „*Косоварке*“ (то су албански облици) него су *Косовци* и *Косовке* (знамо сви за Косовку Д(ј)евојку). *Косовски* божури су јаркоцрвене боје. *Мејхохија* је добила име по термину *мејхох*, балканском грцизму који значи „црквено имање, црквени посед“. У богатој *мејхохијској* равници живе *Мејхохијци* и *Мејхохијке*.

За Косовску Митровицу, у погледу етника и ктетика, важи оно што је речено за Сремску Митровицу: *Миџровчани, миџровички* (боље него *миџровачки*).

Топоним *Гњилане* је именица средњег рода у једнини и има сљедеће падежне облике: *Гњилане – Гњилана, Гњилану...* Етници су *Гњиланац* и *Гњиланка*; ктетик је *гњилански*.

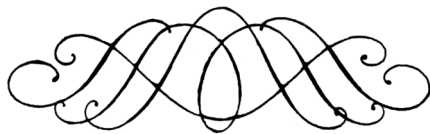
Са Косова, долином Ибра, стиже се у Црну Гору, у варош *Рожаје*, чији назив је женског рода у множини и мијења се по падежима овако: *Рожаје* – *Рожаја*, *Рожајама*... (као, нпр.: *сѣјаје* – *сѣјаја*, *сѣјајама*...). Облик *Рожај*, који налазимо код Вука, и који је имао мушку промјену, данас је архаизам. То ће потврдити сви у *рожајском* крају.

Недалеко одатле, на Лиму, налази се *Беране* (неко вријеме *Иванград*). Град *Беране* – како каже народна пјесма: „нема мане”. Нема ако се мијења по падежима како ваља, тј. као именица женског рода множине: *Беране* – *Берана*, *Беранама*... (не „Беранима”), као нпр.: *џране* – *џранā*, *џранама*... Етници су *Беранац* и *Беранка*; ктетик је *берански*.

Најсјевернији црногорски (раније херцеговачки) град *Пљевља* (у средњем вијеку *Брезница*, у турско доба *Таслица*) именица је средњег рода у множини и има промјену: *Пљевља* – *Пљеваља*, *Пљевљима*... (као нпр.: *којља* – *којљаља*, *којљима*...). Или као, већ поменути топоним, *Кремна* – *Кремана*, *Кремнима*... Погрешни су облици „Пљевље” и „Пљевљама”. У *Пљевљима* живе *Пљевљаци* и *Пљевљанке*; ктетик је *пљеваљски* (не „пљевљански”, што се односи на мјесто *Пљевљане* код Новог Пазара).

У *Боки Коњорској*, или краће *Боки* (не „Боци”), живе *Бокелџи* и *Бокелџе*. На неколико *бокељских* топонима – с обзиром на честу погрешну употребу њихових облика – треба указати. То су *Рисан*, *Пераст*, *Тиват* и *Прчањ*.

У *Рисанском* заливу је град *Рисан*, у коме живе *Ришњани* и *Ришњанке*. *Перашки* становници су *Перацџијани* и *Перацџијанке*. У *Тивџу* (не „Тивату”) живе *Тивђани* и *Тивђанке*. Познати су *Тивајски* залив и *џивђанска* љубазност (љубазност која одликује Тивђане). За разлику од облика *Тивај* – *Тивџа*, *Тивџу* (са непостојаним *а*), у топониму *Прчањ* се тај вокал чува у свим облицима: са *Прчања*, на *Прчању* (не: „Прчња”, „Прчњу”...); ктетик од овог топонима је *прчањски*.

ЗАПАЗИЛИ СМО

Радојица Јовићевић

ВЛАСТ ТАМЕ, А НЕ ЦАРСТВО МРАКА (Српски превод наслова драме Лава Николајевича Толстоја *ВЛАСТЬ ТЬМЫ*)

Драму *Власть тьмы* (српски *Власиј ѿаме*) Лав Н. Толстој написао је 1886, објавио је 1887. године, а већ следеће (1888) године у Београду је објављен српски превод. Драму је под насловом *Царсѣво мрака* превео књижевник и књижевни преводилац Јован Максимовић (Рума 1864 – Београд 1955), који је у Бечу дипломирао (на славистици и немачкој књижевности), где је (1899) и докторирао код Ватрослава Јагића одбранивши дисертацију *Улога Пушкина ѿри сѣварању руског реализма*. Био је веома плодан и успешан преводилац, највише с руског, али и са немачког, француског и енглеског језика. Театролози га посебно цене као преводиоца драма, „с изразитом интуицијом за природни говорни језик. Његови преводи драмских комада су на лепом, правилном, нарочито течном говорном бинском језику, при чему је успевао да сачува особености стила оригинала”. Та афирмативна оцена се у свему односи и на Максимовићев превод Толстојеве драме *Власть тьмы*, у свему осим на превод наслова драме синтагмом *Царсѣво мрака*.

Обе именице из Максимовићева превода наслова Толстојеве драме – и царство и мрак – јесу општесловенске, па су самим тим у исто време и руске и српске, са истим и ликом, и обликом, и значењем: 1. рус. *царство* = срп. *царсѣво*, *царевина*, *царевање*, *царсѣвовање* (рус. *животное царство* = срп. *животињско царсѣво*, *фауна*; *растительное царство* = *биљно царсѣво*, *флора*; *тёмное царство* = *шамни вилајей*); 2. рус. *мрак* = срп. *мрак*, *ѿомрчина*, *ѿама*, *ѿуѿа*, *жалосиј*, *безнађе*; *мрачна*, *неразјаѿњена сѣвар*).

Могло би се, дакле, рећи да Максимовићево преводилачко решење (синтагма *царсѣво мрака*) садржи исто што и Толстојев наслов драме (синтагма *власть тьмы*). За обе синтагме могло би се рећи да су синонимне, па се, самим тим, чини да се и Толстој могао одлучити за „Максимовићево решење”, али у функцији замисли, садржаја и наслова Толстојеве драме синтагме *царсѣво мрака* и *властѣ тьме* немају исту тежину, па самим тим и нису истозначне. Но иако Максимовићев превод наслова Толстојеве драме није ни веран ни одговарајући оригиналу, у Србији је тај наслов опстао. Прихватили су га најпре издавачи, па су чак и понеки врсни српски историчари руске књижевности схватили Максимовићев наслов као непомериво одомаћено преводилачко решење. А да је *Царсѣво мрака* „ушло у језик” (како код нас понеко понекад за понешто помирљиво каже) могло се чути и видети и зимус кад је Народно позориште у Београду по четврти пут у своме трајању – трипут у прошлом и први пут у овоме веку – заиграло Толстојеву драму под Максимовићевим насловом. *Новосѣи* су то у свом месечном подлистку *Позоришне новине* (март / април 2017) пропратиле театролошким коментаром Јелице Стевановић, али не под ауторским, већ под редакцијским насловом без икаквих знакова навода – Царство мрака у XX веку (sic!).

Толстојев наслов драме (*Власть тьмы*) садржи и Толстојеву замисао, и Толстојево полазиште, и Толстојево гледиште, што Максимовић (на почетку своје веома богате и успешне преводилачке каријере, а – као што се види – и касније) није имао у виду, као што у време преводјења драме није имао у виду ни околности које су тих осамдесетих година XIX века биле преломне у животу и стваралаштву Лава Николајевича Толстоја. Зато се сам наслов, као и питање преводјења наслова Толстојеве драме *Власть тьмы*, уз језичку и књижевну анализу, мора сагледати управо из угла тих околности, преломних у ауторову животу и старалаштву.

Две претходне деценије Толстој је сав свој живот подредио књижевном стварању, овековечивши се романима *Рај и мир* и *Ана Карењина*. Најпре је – проучивши велики историјски материјал – за само шест година (од 1864. до 1869) написао роман-епопеју у четири књиге *Рај и мир*, а затим је (са прекидима) за пет година (од 1873. до 1877) написао, по речима Томаса Мана, „највећи друштвени роман у светској књижевности” *Ана Карењина*. Тих година у кући Толстоја повремено је долазило и до нарушавања складне породичне атмосфере, углавном када би супруга Софија Андрејевна настојала да и њихова породица живи „племићки” и кад је показивала да су јој Толстојеве идеје зближавања с народом, идеје одрицања од племићких привилегија и раскошног живота биле непојмљиве.

А гроф Лав Николајевич Толстој – изданак једне од најзначајнијих руских грофовских породица, која је неколико векова Русији давала многе значајне

личности (државнике, генерале, министре, дипломате, научнике, писце...) – преживљавао је тих година дубоку душевну кризу: био је веома незадовољан и собом, и животом своје породице, и класом којој је припадао. Криза је кулминирала крајем 70-их и почетком 80-их година XIX века, када је дошло до потпуног прелома у његовим погледима на живот, на моралне основе, на религију, на друштвене односе, као и на целокупно социјално и државно устројство.

О том прелому Толстој пише у својој *Исповести*: „Са мном се догодио преокрет, који се дуго у мени припремао и чији су задаци увек били у мени. Са мном се догодило то да ми је живот наше средине – живот богатих и учених – не само огадио, већ и изгубио сваки смисао. Сва наша делатност, сва расуђивања, наука, уметност – све то за мене сада има нов значај. Ја сам схватио да се у томе не може тражити смисао. Делатност радног народа, креативни живот, схватио сам као једину праву ствар, схватио сам да је истина у налажењу смисла у таквом животу и ја сам је прихватио” (Л. Н. Толстой, *Исповедь*, Москва 1879–1881, [гл.] X; прев. Р. Ј.).

Тако Толстој раскида са својом племићком класом и прелази на позицију патријархалног сељаштва. Он мења чак и спољашњи начин живота („одриче се спољашњих животних угодности, бави се физичким радом, облачи просту народну ношњу”), а суштински постаје филозоф-моралист, чије се учење заснива на јеванђелској етици: *љубав према ближњем* (укључујући и љубав према непријатељима) и *нейроштивљење злу насиљем*. Његово учење („толстојевство”) стиче велику популарност не само у Русији већ и у иностранству, па чак и у Индији и Јапану, а његова Јасна Пољана постаје својеврсни духовни центар окупљања његових поштовалаца из разних крајева Русије и света. У својим књижевним и публицистичким радовима Толстој не престаје да се залаже за хумане и праведне друштвене односе. Цензура је забрањивала штампање појединих Толстојевих радова, али су их његови поштоваоци и присталице преписивали и хектографски умножавали. Због такве делатности крајем 1887. године (исте године кад је објављена и драма *Власть тьмы*) ухапшен је заједно са двојицом својих пријатеља млади професор московске гимназије, филолог Михаил Новосјолов, у чијем је стану откривена умножена забрањена Толстојева рукописна брошура *Николај Палкин* (батинаш). Сазнавши за хапшење, Толстој је похитао у Московску жандармерију, где се обратио начелнику генералу Сљозкину, изјавивши: „Ја сам замолио те младе људе да ми учине услугу. Ухапсили сте невине. Ја сам аутор, ухапсите мене”. А генерал му је на то мудро одговорио: „Грофе! Ваша слава је превише велика да би могла стати у наше затворе”. Ухапшени толстојевци су пуштени из затвора, а Лава Толстоја нису ухапсили. Њега је од одговорности ослободио лично император Александар III

(запамћен као *цар Мировљворац*), који се сагласио с министром унутрашњих дела и председником Академије наука грофом Дмитријем Андрејевичем Толстојем да је аутор Лав Николајевич Толстој брошуру *Николај Палкин* „без икакве сумње – писао изван било каквих превратничких веза и наме-ра, искључиво у наступу религиозног фанатизма”.

Толстојев идејни прелом постепено га је довео и до преиспитивања све-укупне уметничке делатности (књижевне, ликовне, музичке). У својој рас-прави *Так что же нам делать? (Па щїа да радимо?)* Толстој пише: „Ми смо произвели огроман број људи у велике писце. У исто време смо те писце до ситница истражили и написали брда критика, и критике на критике, и кри-тике не критике критика. Сакупили смо галерије слика и до танчина изу-чили разне школе уметности. Имамо такве симфоније и опере да нам их је постало тешко слушати. А шта смо ми додали народноме епу, легендама, бајкама и песмама; које смо слике унели у народ, коју музику?... Књижев-ност је исто што и трговина – само вешта експлоатација од које имају ко-ристи само њени учесници, али народ нема никакве” (прев. Р. Ј.; Исп. Л. Н Толстой. *Так что же нам делать? // Л. Н. Толстой. Собрание сочинений в 22 тт. М.: Художественная литература, 1983. т. 16. с. 166–396. стр. 342).*

Толстојево одрицање од „лепе књижевности” узбудило је и забринуло његове пријатеље и поштоваоце. Тим поводом Иван Сергејевич Тургенјев, неизлечиво болестан, умирући у туђини и тугујући за домовином, на само месец дана пред смрт пише Толстоју: „Мили и драги Лаве Николајевичу, одавно Вам нисам писао, јер сам био и сада сам буквално на самртном од-ру. Да оздравим не могу. А пишем Вам да бих Вам рекао колико сам срећан што сам био Ваш савременик и да бих Вам изрекао своју последњу искрену молбу. Пријатељу мој, вратите се књижевној делатности! Јер ваш дар је отуда одакле је и све друго” (11. јула 1883. Буживалъ; прев. Р. Ј.).

И вратио се, али на нов и свој начин. Негирајући своју ранију књижевну делатност, видећи у „лепој књижевности” само средство за подстицање грешних страсти, Толстој – уз интензиван публицистички рад – тих годи-на почиње да ствара посебан вид *књижевности за народ*, ширећи тако своја социјална, филозофска, верска, а нарочито морална схватања засно-вана на јеванђељској етици. Тако настаје читав низ Толстојевих краћих прича с изразито поучним карактером, у чијој су основи фолклорни и би-блијски мотиви. Тако су настале његове *Народне ѝријовейке (Народные рассказы, 1887)*, као што су: *Од чеџа људи живе, Два сїарца, Свећа, Прича за децу, Боџ ѝравду види, али брзо не казује* итд.

У Толстојеву књижевност за народ спадају и његова драмска дела, која је наговестио у свом дневнику почетком осамдесетих година: „Пошао сам на вашар. Игре, вотка. Штета. Фабрички радници, кржљави. Боже, научи

ме како да им служим”. Тада је одлучио да напише неколико драма за народ. Најпре је причу *Како је ђаво заслужио комад хлеба* прерадио у комад *Први ракиција (Первый винокур)*, који је књижевна критика оценила као „први озбиљан покушај организовања позоришта за народ”. Основни мотив комада је демонско порекло алкохола (од три капи – лисичје, вучје и свињске). Комад је наишао на одобравање (публике и књижевне критике) и на неодобравање (из идејних разлога, али и заинтересованих за дистрибуцију алкохола).

Други Толстојев комад намењен позоришту за народ била је његова „пучка” драма *Власть тьмы (Власть тьме)*, за чији сиже аутор каже: „*Власть тьме* сам готово у целини узео из конкретног криминалног случаја, који се расправљао у Тулском суду... Конкретан догађај сугерисао ми је чак и главне типове”. Јунаци драме су обични људи, као што је, на пример, сељанка Матрјона, за коју је критика рекла да је „Јаго у сукњи” и „Леди Магбет тулске губерније” и за коју је Толстој саветовао режији: „Матрјону никако не треба играти као злочинца... То је обична старица, паметна, која своме сину жели добро. По њеном мишљењу, сви чине мрачне поступке, без тога се не може живети, и она се њих [тих поступака] не боји”. Радња драме се заснива на неколико злочина ради новца, а новац је „разорио патријархални морал” и сви су му потчињени. Сви, осим безазленога деда Акима, чија је девиза „треба живети праведно”. Он је уз Платона Каратајева (*Рај и мир*), „најснажнији лик сељака у Толстојевом стваралаштву”. Његовим „понашањем и репликама аутор изражава своје етичко гледиште” (Исп. Милосав Бабовић, *Руска књижевност XIX века*, књига II, Београд 1983, 417–419).

После овог подужег осврта на околности везане за живот и стваралаштво Лава Толстоја у време настанка његове драме „за народ”, може се потпуније сагледати значење наслова *Власть тьмы*, као и само питање превођења тога наслова.

Суштину замисли ове Толстојеве драме садрже њен наслов, њен поднаслов и њен мото. Сама синтагма *власть тьмы* само је део пуног наслова оригинала, а он гласи: Л. Н. Толстой, ВЛАСТЬ ТЬМЫ, ИЛИ „КОГОТОК УВЯЗ ВСЕЙ ПТИЧКЕ ПРОПАСТЬ”, за чим следи мото драме. Наслов оригинала, као што се види, садржи један библијски израз (*власть тьмы* као наслов) и једну руску народну изреку (као поднаслов). И док је руска изрека сложенија за превођење, а коју је Јован Максимовић – као што ће се видети – тачно превео, библијски израз (*власть тьмы*) готово да и не мора да се преводи. Довољно би било да се само примени одговарајућа фонетско-морфолошка адаптација и то само код другог члана синтагме. А смисао руске народне изреке, смисао поднаслова је да и мали грех за собом повлачи веће грехове и одвлачи човека у пропаст. Иза овог упозорења, садржаног у руској народној изреци као поднаслову драме, следи Толстојев епиграф драме као

противдејство греху, заснован на јеванђељској етици. То су Христове речи из *Беседе на Ђори*: „А ја вам кажем да сваки који с пожудом погледа на жену, већ је учинио прелјубу с њом у срцу своме. А ако те око твоје десно саблажњава, ископај га и баци од себе; јер ти је боље да пропадне један од удова твојих, неголи све тијело твоје да буде бачено у пакао” (*Јеванђеље по Мајџу* 5, 27–29).

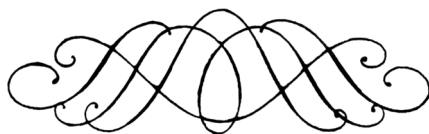
Уз наведени смисао руске народне изреке у поднаслову драме, као и уз успешан превод драме у целини, поставља се питање зашто се преводилац одлучио за *слободан љревод* наслова драме, за синтагму *царсѣво мрака* уместо за *власѣ ѣае*. Превод делује оригинално, али није близак оригиналу. Преводилац није имао у виду да је *власѣ ѣае* устаљен израз, који сликовито означава *неѣросвећеносѣ*, *кулѣурну* и *ѣолиѣичку*, а у Толстојевој драми и *моралну заосѣалосѣ*. За наслов своје драме Толстој је узео библијски израз, прецизније речено – Христове речи. То су речи које је Христос изговорио на почетку свога страдања, када се после Јудине издаје обратио првосвештеницима, старешинама храмовним и заповедницима страже: „Зар сте као на разбојника изишли с ножевима и батинама да ме ухватите. Сваки дан бејах с вама у храму и не подигосте руку [генитив двојине, Р. Ј.] на мене; али *ово је ваѣ час и власѣ ѣае*” (*Јеванђеље по Луки* 22, 52–53).

Претпостављам да се неке може учинити да између синтагми *власѣ ѣае* и *царсѣво мрака* и нема неке разлике. Но у грчкоме оригиналу стоји ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους, где ἡ ἐξουσία значи *власѣ*, *моћ*, *снага*, дакле: *власѣ / моћ / снага ѣае*, а не *царсѣво* (грч. ἡ βασιλεία као у молитви *Оче наѣ*: „... ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου = нека дође *царсѣво* твоје” Мт. 6, 10). И у свим преводима *Новога заветѣа* ова синтагма гласи и значи *власѣ ѣае*. Тако и у латинскоме преводу *potestas tenebrarum* има исто значење, дакле: *моћ / власѣ / влада ѣае*, а не *царсѣво* (лат. *regnum* као у молитви *Оче наѣ*: „...adveniat regnum tuum = нека дође *царсѣво* твоје”). Навешћу још само одговарајуће место у Лутерову преводу *Библије* на немачки језик: *die Macht der Finsternis*, с истим значењем, дакле: *моћ / сила / снага / власѣ / влада(вина) ѣае*, а не *царсѣво* (немачки *Reich* као у молитви *Оче наѣ*: „...zukomme uns dein Reich = нека дође *царсѣво* твоје”). Очигледно: ни у територијалном ни у фигуративном значењу речи ово није контекст за реч *царсѣво* и не може се њоме заменити реч *власѣ*, која (пored тога што значи *моћ*, *сила*), у библијској синтагми с именицом *ѣаа* има акционо значење – *владавина*, *деловање*, *дејсѣво* (*ѣае*).

Остала је именица *ѣаа*, која је у приличној мери синонимична с именицом *мрак*, али се у *Библији* обе јављају и паралелно у истом контексту као, на пример: „И одмах паде на њега мрак и тама” (*Дела аѣосѣолска* 13, 11). Такође у *Библији* – осим што означава *одсусѣво било какве свеѣлосѣи* у сваком смислу, а посебно у фигуративном – *ѣаа* се сматра и *демонским*

сѣианиѣем и *демонским деловањем*. У том смислу *ѣама* је метафора за *ѣрех*. То метафорично значење има и у наслову оригинала Толстојеве драме, на који још једном указујем: ВЛАСТЬ ТЬМЫ, или „КОГОТОК УВЯЗ ВСЕЙ ПТИЧКЕ ПРОПАСТЬ”. Библијском изразу *владавина ѣама* (*Власть тьмы*) у наслову оригинала драме одговара синтагма *владавина ѣреха*, што Толстој поткрепљује поднасловом драме – руском народном изреком, чији сам смисао већ навео – и мали грех за собом повлачи веће грехове и одвлачи човека у пропаст, а што је Јован Максимовић одлично сажео у српски осмерац: „Једанпут се само склизне, а за грехом грех се ваља”.

На крају овога осврта на наслов Толстојеве драме, парафразирајући руског песника Владимира Алексејевича Гиљаровског (1855–1935), може се рећи да је за сваку државу важно да је никада не снађе ниједна од две могуће напасти: ни на дну ВЛАСТ ТАМЕ, ни на врху ТАМА ВЛАСТИ!

ПОВОДОМ...

Даринка Горџан Премк

РЕЧИ ПОД ЛУПОМ

Крајем 2016. године издавачка кућа *Танеси* из Београда објавила је зборник радова о лексици српског језика, како стоји у поднаслову књиге, а коју је приредила Рајна Драгићевић. Зборник садржи, уз Реч Уредника, 36 краћих текстова који су објављени у листу *Полиџика* 2015. и 2016. године у оквиру акције *Сачувајмо српски језик*; акцију је покренуо лектор и новинар Владимир Анчић. Аутори су ових текстова млади доктори и докторанди, њих 13, сарадници Института за српски језик који раде на Речнику српско-хрватског књижевног и народног језика САНУ и њихова менторка проф. др Рајна Драгићевић. Навешћу њихова имена редоследом из садржаја књиге: Рајна Драгићевић, Неђо Јошић, Марија Ђинђић, Маријана Богдановић, Данијела Радоњић, Наташа Миланов, Слободан Новокмет, Јована Јовановић, Драгана Цвијовић, Милица Стојановић, Весна Николић, Ана Миленковић, Милена Јакић и Вања Миљковић. Радећи на Речнику САНУ, они су се упознали са речима, са њиховим значењима и њиховом употребом, а радећи своје докторске дисертације са својом менторком упознали су се са организацијом и функционисањем лексичког система. Ова су им знања омогућила да и у кратким текстовима на популаран начин представе и значења, и употребу речи по нечему интересантних великом броју читалаца, и функционисање фрагмената лексичког система, и слику стварности онакву какву је говорници српскога језика разумеју и исказују речима.

Пођимо редом. Стварање модерног књижевног језика упознајемо из предвуковског времена, из *Речника малоџ* са самога краја 18. века, из времена када су се шешири звали *клобуци*, из времена када је у српском језику било много словеносрпских, српкословенских, руских, али и несловенских речи,

турских, мађарских, немачких француских, грчких и када су се оне писале старом, предвуковском компикованом графијом, када се *срећа* звала и *счасије*, а *брак* и *сујружесиво*, а *бунар* и *источник*. Даље, упознајемо се са различитим схватањима о богатству српскога језика у Вуковом Рјечнику, о полемикама да ли се на таквом језику могу изразити „умозрителне мисли“, а разуме се да могу. Даље се упознајемо са језиком Савке Суботић, најобразованије жене друге половине 19-ог и почетка 20-ог века, и њеним интернационализмима: *еманцијован*, *инфериоран*, *интернационалан*, *хуманијет*, *ејични*, *интелект*, *карактер* и још многим другим. Упознајемо се и са речима које је Вук начинио и употребио у свом преводу Новог завета; то су: *вршар*, *шрубач*, *освећник*, *преступница*, *виноградар*, *врашар* *прељубочинац*, *незнабоштво*, *смјерност*, *избављење* и многе друге. А реч *бубњалица*, која није забележена у нашим речницима, највероватније је садашња творевина лексикографа и песника Милосава Тешића. Не стварају само познати људи нове речи, њих ствара и народ, а бележе их обично познати. Тако је Иво Андрић тридесетих и четрдесетих година прошлога века забележио 500 речи и 100 фразема из разговорног, колоквијалног језика градске средине, београдске, а можда и сарајевске; навешћу неке од њих: *задрибалда* (борбен, осيون човек), *авлијара* (жена свађалица), *мучибабић* (мушкарац кога издржава старија жена), *анизоријин* (ракија која се пила од страха за време бомбардовања), *сиранирајин* (држати коме страну), *извући коме асуру*, *йомеријин коме даску / цименју* (нашкодити му, упропастити га), и да не наводим више.

Интересантна је чињеница да је лексика за нове појаве готово иста у свим словенским, а и другим језицима: *бизнис-клуб*, *фијнес-клуб*, *цез-концерт*, *вулгаризација*, *комјјуитерис*; вероватно је исто и схватање појмова означених овим речима. Од оваквих се речи бира и Реч године, што је веома популарно последњих година; нпр., према Оксфордском речнику реч године за 2013. била је *селфи*.

Даље се упознајемо са било по чему маркираном лексиком, маркираној по пореклу или по употребној вредности. Прво се упознајемо са термином турцизам, под којим ми подразумевамо не само речи позајмљене из турскога језика, већ и речи из арапског, персијског и других језика које су преко турско-османског ушле у наш језик. Ових је рећи у ранија времена, у прошлом земану било много више него сада; нпр., у једноме речнику с половине прошлога века забележено је близу 9000 турцизама, а у једнотомном речнику српскога језика с почетка овога века забележено је само 850. Али нисмо само ми позајмљивали од Турака, позајмљивали су и Турци од нас, а како и не би кад је српски језик код Порте био један од дипломатских језика, а речи које смо им дали баш и нису све дипломатске; то су: *квочка*,

ѿаљѿе, ѿлуѿ, ѿчак, ѿубица, ѿаѿак, ѿоѿара, ѿиво, ѿубара, виѿиња, коса, краљ, војвода, Божић; судбина је ових речи у турском иста као и судбина турских у српском језику – губе се, нестају. Разуме се, не губе се све, као што се и у српском не губе сви турцизми; сада их у књижевном језику има око 3000; најфреквентније су: *чак, сѿи, бар/барем, боја, ѿара, кафа, креветѿ, куѿија, ѿеѿ, комѿија*. Турцизама има и у кулинарској лексици – *долма, ѿувеч, ка-вурма, мусака, ѿилав, сарма*, а има ту и германизама – *ајмокац, ѿаѿиѿеѿа, римфлаѿи*, и романизама – *риѿоѿио, ѿриѿе*, и хунгаризама – *ѿулаѿ, ѿеркелѿ*, а, разуме се, највише је домаћих речи – *ѿаѿрикаѿи, ѿкембиѿи, ѿодварак, ѿибаница, савијача, зељаница* и многе друге.

Затим се упознајемо са народним називљем за српске воћке, а назива је много, око 1500; навешћемо неке: *ѿамуклија, ѿиѿанчица, ѿимѿирка, жа-рунка, крѿиовача* (за јабуке), *јаѿодњача, јечмењача, илињача* (за крушке). Па онда са заборављеним народним речима, какве су *образан* (антоним од *безобразан*), *снеруке, дерѿ*, а од *уденуѿи* имали смо и глагол супротног значења *изуѿнуѿи*, а несоцијалан човек био је *одвојник*, и још је доста заборављених речи које би нам каткад и добро дошле.

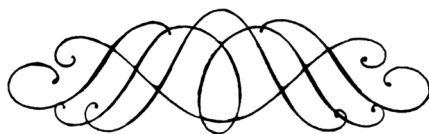
Нова значења познатих нам речи такође богате, стално богате лексички фонд. Нпр., није само *нож оѿиѿар, оѿиѿар* је и *наѿиб*, и *ѿадина* је *оѿиѿра*, *оѿиѿар* је и *бол*, и *око*, *оѿиѿра* је *казна*, *оѿиѿре* су и *речи*. Или према нашој колективној експресији – троми, неспретни људи су *краве*, наивни *овце*, глупи су *ђурке, ѿуске, волови, сомови*, а зли *ѿси* и *курјаци*, а неки су мушкарци *бабе*, а неки су *меѿузалеми* или *лешевѿ*; Црногорац је *лењ човек*, Босанац је *ѿлуѿ човек*. Или – пешачки прелази су *зебре*, аутомобили могу бити *бубе, мечке*, деца пуштају *змајеѿе*, носимо *леѿиѿир маѿине*. Или – деминутивне творевине не морају бити само умањенице и речи од мила, већ могу бити и речи којима се изражава ниподаштавање, презир, нпр., *оѿиѿирчиѿ, инѿелекѿиѿуалчиѿ, чиновничѿи, мајорчиѿ*. Творбено су интересантни и глаголи са више различитих префикса: *исѿодаѿаѿи, ѿодзакуѿиѿи, исѿокаѿжњаѿаѿи, изнаужѿаѿи се, ѿоразмѿиѿиѿи*; њих је више у разговорном језику, а исто и оних глагола са удвојеним префиксом *ѿо-*: *ѿоѿодиѿнуѿи, ѿоѿоѿрчаѿи, ѿоѿоѿледаѿи*.

Даље се упознајемо са изрекама и пословицама; у њима је изнета народна мудрост, народно схватање околине, и природе и људи. Народ је опрезан, сумња у све, зато су некада његове поруке о истом појму, различите, чак и супротне. Тако *Никоје блаѿо не вреди као вредна жена* и *Ђе није жене, он-ђе није ни куће*, али и *Змија и жена сѿвар је једна* и *У жене је дуѿа коса а краѿка ѿамеѿи*. Једино су *кућа* и *домаћин* у фраземима увек с позитивном колективном експресијом: *моја кућица моја слободица, свуда ѿоћи, кући доћи, ѿиѿо кући ваља ни у цркву се не даје*. Има фразеологизама и библијског

порекла: *йасѣи с неба*, *йраѣи руке*, *биѣи на седмом (деветом) небу*. А израза има и застарелих, као *йравѣи кур* (удварати се), *биѣи вољан на некога* (бити наклоњен неком), *иѣи йоѣреко коме* (правити сметње некое).

И још би се штошта имало рећи о речима, о онима којима се исказују осећања, као и онима којима се исказују људске особине, да ли смо *уѣлащени* или *ѣлащѣиви*, да ли морамо осећати *сѣрах* да бисмо били *храбри*, да ли смо *слеѣи од љубави* и *заслеѣѣени мржњом*. Али времена немамо и потребно је да сведемо.

Речи йод луйом књига је цртица о језику, цртица које скупљене и уређене дају скицу, обрисе фрагмената лексичког система српскога језика.

МАЛИ САВЕТИ

Да ли се знаци навода пишу испред или иза тачке на крају реченице?

Једна од најчешћих дилема односи се на писање наводника испред или иза тачке на крају потпуно завршене реченице, јер је правописно правило у овом случају прилично компликовано. За писање тачке иза наводника наводи се следећи пример:

(1) *Настављајући своју асоцијацију, промрмља: „Сва је згода, биће града њешка”.*

А за писање тачке испред наводника, један пример гласи овако:

(2) *Поаро примећује: „Али ви, мадам, нисте били сасвим задовољни.”*

У првом случају је, према Правопису, изостављена тачка коју би могао тражити сам стих, а написана је, као битнија, само тачка која закључује целу реченицу. Додаје се затим да ово правило није чврсто и да није погрешно написати тачку и пре знака извода. За други пример се пак наглашава да је оправдано тачку писати пре знака извода, јер је пишев текст само најава иза које следи целовит навод.

У школском издању Правописа М. Дешића ово правило је поједностављено тако што се наводи да се други наводник пише у потпуно завршеним реченицама иза упитника и узвичника, а испред или иза тачке (јер је тешко одредити чему се придаје већи значај у тексту: наводу или исказу као целини).

Сматрамо да би се, ако већ постоји факултативност у избору писања тачке иза или испред другог наводника, правило могло сасвим поједноставити применом истог принципа за све завршне знаке интерпункције. У том случају, правило би гласило овако:

Завршни знаци навода пишу се иза упитника (*Ана ме упитује: „Да ли њада киша?”*), узвичника (*Ана викну: „Пада киша!”*) и тачке на крају реченице (*Ана ми рече: „Почела је киша.”*).

Да ли је дојусииво ујоїтребљаваїи исказ: ради се о томе да, а не мења-
їи ља у рецимо: реч је о томе да?

У савременом језику сасвим је уобичајена конструкција *ради се о*: „Ради се о одговорном задатку”; „Ради се о делу које траје”; „Ради се о минималним разликама”; „Ради се о празним речима”; „Не ради се о бојазни да ми се неће поверовати”.

Ова конструкција је била подстакнута стањем у неким другим језицима (немачком „es handelt sich um” или француском „il s’agit de”), па су старији нормативисти били склони да је прогласе нерегуларном и самим тим непожељном у књижевном језику. Међутим, она се толико укоренила и уобичајила у српском језику да нема разлога прогонити је из њега. Налази се и код наших најбољих писаца, нпр. код Андрића: „А по дужини молитве и ревности мујезина могло се наслутити да се ради о неком моћном и богатом покојнику” (Прича о везировом слону), „Није дозвољено да се зле вести и несрећни догађаји шире и препричавају ни онда кад се у суседној држави десе, а камоли кад се ради о рођеној несрећи; али се већ по почецима могло видети да се ради о тврдој, богатој грађевини” (На Дрини ћуприја), код Вишавера: „Ради се о господину надвојводи” (превод Хашековог Доброг војника Швејка), код Бошка Петровића: „Не ради се о мени, о вама – само о болесницима” (превод Ремарковог Црног обелиска), код Црњанског: „Ради се о томе ... да се створи ... што бројнија, росијска, пехота (Сеобе, друга књига).

Неки говорници српског језика сматрају да је ова конструкција неправилна јер мисле да је овде реч о глаголу *радиїи се*. Међутим, у исказу *ради се о* реч је о безличној конструкцији, сачињеној од 3. л. једнине глагола *радиїи* и речце *се*, у којој глагол *радиїи* нема ниједно од својих значења („обављати какав посао”, „пословати”, „производити”, „поступати” и сл.). Он је овде у потпуности десемантизован. Безлични облик овога глагола с предлогом *о* јесте једна блокирана конструкција којом се скреће пажња на садржај онога што је речено. Наше реченице с почетка текста могле би се исказати и на следећи начин: „Реч је о одговорном задатку”; „Има се у виду дело које траје”; „У њиїању су минималне разлике”; „Није у њиїању бојазан да...” итд.

Када не^иџио нес^иџане, изџуби се, каже ли се да је и^иџезло или да је и^иџезнуло?

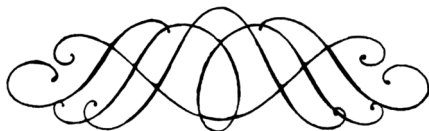
Правилна су оба облика. Глагол *иџезнуџи* припада трећој глаголској врсти – њихова презентска основа завршава се на -не, а инфинитивна на -ну. Презент гласи: *иџезнем, иџезнеџ...* императив: *иџезни(џе)*, аорист: *иџезнух, иџезну...* радни глаголски придев: *иџезнуо, иџезнула, иџезнуо*, придев прошли: *иџезнув(џи)*. Овај глагол, међутим, аорист, радни придев и прилог прошли може да гради и од окрњене основе, без крајњег -ну, дакле, по првој врсти: *иџезе, иџезао, иџезав(џи)*. Тако за оно што је нестало, што се изгубило можемо да кажемо и да је *иџезло* и да је *иџезнуло*. Потврђују то и наши писци који пишу лепим књижевним језиком: „Једва откинувши очи од мјеста гдје су *иџезли* сељаци, Гојко се окрену према шуми” (Б. Ћопић). „Но још у мени *иџезнуо* није / следбеник младог Вертера што сања” (М. Ракић). „Осмејак као да *иџезе* с лица” (Ј. Веселиновић). „Пењао се уз један запуштен сокак ... зарастао у купину ... одједном се сагну и сав *иџезну* у густој купини” (Б. Ћопић).

Овакви су и глаголи: *оклизнуџи се, смрзнуџи се, облизнуџи се, омрзнуџи*, као и: *саџнуџи (саџнух и саџох, саџну и саџе, саџнуо и саџао), џирџнуџи, уџреџнуџи* и сл.

Како џласи скраћеница за масџер?

Скраћеница за *масџер* гласи *мср* и пише се без тачке, попут сличних скраћеница *др* за *докџор* и *мр* за *маџисџар*.

ОДЛУКЕ ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

САТ ИЛИ ЧАС

1. Обе речи, и *час* и *сајт*, потпуно легитимно живе у српском језичком стандарду, при чему је значењско поље речи *час* много шире, искључиво временско, са значењима која обично нису прецизно одређена. Напротив, она су неодређена и разубјена, али у апстрактном, (искључиво) временском смеру.

2. Реч *сајт* стара је *йозајмљеница*, потпуно уклопљена у српски језички систем, и стандардни и супстандардни, док реч *час* припада свесловенском лексичком корпусу, али је њено значењско поље сувише расуто, те стога она није подесна за потпуно разговетно, (готово) једнозначно термилошко одређење. Реч *сајт* сасвим је подесна за два термилошка значења: а. *сйрава за мерење времена*, често с атрибутима *ручни/цейни/зидни* (у множини *сајтов*), где јој је мање подесан конкурент *часовник*, иначе књишка творевина, и б. *најважнија свакодневна временска јединица*, потпуно одређеног значења, јединица која траје 60 минута и завршава се у тренутку када истекне 60. минут (у множини *сајти*).

3. Реч *час* такође се јавља у термилошким значењима, нарочито у синтагмама *школски час* (обично 45 минута) и *йолицйјски час* (више сати, обично ноћних, где је незамењива), док као замена за *сајт* (у значењу 60-минутне временске јединице) – припада административном стилу, нарочито у свечаном саопштавању времена после 12 *сајти* (нпр. 13 *часова*, 24 *часа*), дакле у књишком начину изражавања. Ни ту није нарочито подесна, али јесте подношљива, док је у колоквијалном стилу заправо искључена (Колико је *сајти*? – Пет [је *сајти*] и *десеј* [минута], а не *Колико је часова?* – *Пет* [је часова] и *десеј* [минута]!).

4. Значењско поље лексеме *час* – која у различитим словенским језицима има различита значења – преоптерећено је *разноликим* (истосмерним, апстрактним) временским (не)одређењима:

а) временска јединица неодређеног трајања = *йрен(уџак)*, *момен(а)џи* (нпр. *У љрви нас час не љрејознаџе*);

б) време, доба уопште (нпр. *касни часови*, *вечерњи часови*);

в) време одређено за какав рад или провод (нпр. *Часове одмора обично љроводим код куће*; *Часови музике мноџо јој љријају*);

г) у бројним фраземама (изразима) лексема *час* нема значење 60 минуџа: *час одлуке*, *љрави час*, *самрџини час*, *сваки час*, (у) *зао час*, итд.;

д) временска јединица школске наставе, која обично траје 45 минута, често нешто мање, ређе нешто више (*Данас смо џубили два часа*);

ђ) у синтагми *йолицйјски час* „садржи се”, као што смо рекли, више сати, обично ноћних, од пада мрака до зоре.

5. *Час* је, као што је речено, свесловенска реч: у словеначком, чешком и словачком језику основно значење ове речи јесте *време*. У руском је основно значење *60 минуџа*, и ми смо *ово значење* преузели од Руса, али се оно у стварном говору јавног живота никада није потврдило. Штавише, оно је остало искључиво у административном стилу, у његовом најкњишкијем слоју, као што и саопштавање (тачног) времена после поднева, после 12 сати, припада најкњишкијем слоју административног стила, па и мишљења. У колоквијалном стилу време се „природно” броји до 12 сати, дакле само до поднева, после чега се поново креће од броја 1 па надаље – до 12 сати ноћу. Осим тога, и бројчаници справа за мерење времена обично имају 12 подељака.

6. Вук Карацић у своме *Српском рјечнику* (1818. и 1852. године) у значењу *60 минуџа* има само *саџ*, док му *час* значи искључиво *џренуџак*, *џачка* у *времену*, с примерима: *за час*, *за један час*, *часом*, *час џрије* и *малочас*. И тиме се потврђује сазнање да је *саџ* старија позајмљеница, и то народна, а *час* у 60-минутном значењу – новија, и то књишка. У вези с тим Вук Карацић полемисао је с Василијем Лазићем, који је у листу *Подунавка*, године 1845, објавио чланак *О чисџоџи и џправилносџи језика србскоџа*, где на страници 113б пише: „*Сааџ* или *сахаџ* је турски, а србски *час*.” Вук је у раду *Писма о српском џравоџису*, у Бечу, 1845, на страници 46, на то јасно и категорично реаговао: „*Час* није *сахаџ* него само њеко врло мало *вријеме*. [...] Само за оне ријечи може г. Лазић, и сваки други, по правди казати да су *српске* или *српски* то и то да значе, које народ наш у језику своме заиста има и у ономе истоме значењу говори, а ко год то каже за ријечи, којијех у српскоме народном језику или нема никако или друго што значе, онај на *срамоџу* своју *чиџаџеље* вара и језик наџ *замрџује* и *квари*.”

7. Семантичко поље речи *саџ* знатно је уже и своди се обично на ова два значења:

а) справа за мерење времена (*Куџио сам ручни саџ јаџанске марке „Сеико”*);

б) двадесетчетврти део дана, тј. 60 минута (*Колико је саџи? – Два и џеџнаесџ; Колико је џпрајала џредсџава? – Виџе од џри саџа*. Итд.).

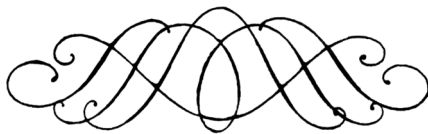
Истина, понекад се, али ретко, за значење а) употребљава синоним *часовник*, из којег се изводи *мајсџџор* за џџправке, тј. *часовничар* (у колоквијалном стилу *сајџија* уместо изворног облика *сахаџџија*, у којем је фонема *х* замењена фонемом *ј*, а испала је секвенца *ат*). Ни *часовничар* ни *сајџија* нису нарочито срећна решења, али нам једино она стоје на располагању. Међутим, мада *часовничар* поправља само *саџни механизам*, никад се није ни помишљало на то да се томе механизму придружи атрибут *часовнички*. (Најзад, о могућим, бољим, решењима, усклађеним с „привилегованим” *саџом* [као „времемером”], као што би нпр. могли бити *саџар* или *саџ[ов]ничар*, никад се није размишљало.)

8. Реч *сaĩ* примили смо посредством Турака, али је она арапског порекла, попут неких других речи, као што су нпр. *кафа*, *алаи̃*, *џеи̃*, *алкохол*, *кусур*, неизоставних у српскоме језичком стандарду.

9. „Лепоти” и „чистоти”, тј. делотворности, српскога језичког стандарда нимало не смета реч *сaĩ*, која је у наш језик савршено уклопљена – и фонолошки, и морфолошки, и синтаксички. Реч *сaĩ* није ни боља ни гора од толиких других, домаћих или позајмљених, макар јој очит квалитет био у томе што је кратка попут низа других: *час*, *раи̃*, *џад*, *рад*, *џак*, *лак*, *мак*, итд. Она припада живом народном и стандардном говору широм Србије, Црне Горе и (Републике) Српске, као и у другим крајевима у бившој СФРЈ и свету где живе говориоци српскога језика.

10. Реч *час*, наравно, крепко живи у већини других значења, а прибегавање лексеми *сaĩ* у два важна значења не подразумева да се сложенице *једночасовни*, *џеи̃очасовни*, *осмочасовни* итд. морају аутоматски замењивати сложеницама *једносaĩни*, *џеи̃осaĩни*, *осмосaĩни* итд., нити пак да се други део полусложенице *киловaĩ-час* мора заменити. А кад су посредни фраземске синтагме *у добар час*, *у зао час*, *у џрави час*, лексема *час* у њима јесте незамењива. (Не може се нпр. рећи: Стигао је у [*добар*, *зао* или *џрави*] *сaĩ*.)

[Одговор су припремили Бранислав Брборић и Иван Клајн,
чланови Одбора за стандардизацију српског језика,
и Предраг Пипер, члан Комисије за синтаксу.]

ПОВЕЉЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

Жири за доделу Повеље Матице српске за неговање српске језичке културе у саставу: проф. др Вељко Брборић, др Миодраг Матицки, председник, академик Слободан Реметић, проф. др Драган Станић, председник Матице српске, и проф. др Срето Танасић, на седници одржаној 14. марта 2017. године једногласно је донео одлуку да се Повеље Матице српске за неговање српске језичке културе за 2016. годину доделе:

1. Проф. др Мату Пижурици за укупан допринос неговању српске језичке културе;
2. Српској књижевној задрузи за укупни допринос очувању српског језика, неговању српске језичке културе и ћириличног писма;
3. Акцији *Дан српског језика у Румунији*, за коју су заслужни Савез Срба у Румунији, господин Стеван Бугарски и господин Славомир Гвозденовић.

РЕЧИ НА ДОДЕЛИ ПОВЕЉЕ (изговорене 24. априла 2017. године)

ОЗБИЉАН И ПРЕДАН ПОСВЕЋЕНИК СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈЕЗИЧКОЈ КУЛТУРИ

Мато Пижурица је рођен 1942. године у Вељем Дубоком, у Ровцима, општина Колашин (Црна Гора). У Нови Сад, на студије, дошао је пре 54 године, где је дипломирао, магистрирао и докторирао са темом *Језик Андрије Змајевића*. Радио је у Институту за лингвистику у Новом Саду, до 1976. г., када се Институт интегрисао са Филозофским факултетом у Новом Саду. На Филозофском факултету радио је до одласка у пензију (октобра 2009), прошавши сва наставна звања од асистента до редовног професора универзитета.

Допринос професора Пижурице неговању српског језика и српске језичке културе огледа се у његовој свеукупној посвећености у настави и науци – тј. бризи о српском језику, његовој нормативистици, посебно бризи о српској језичкој култури.

Стручна и научна знања преносио је генерацијама студената, данас професорима српског језика, али и на бројним семинарима, предавањима и другим наступима посвећеним унапређењу наставне теорије и праксе. Цео живот провео је радећи са најписменијима и старајући се да њихов језички израз буде што бољи. Увек је то радио с најбољим намерама, искреном посвећеношћу, с доста осећаја за меру, истрајно, одговорно, добронамерно и предано.

Професор Пижурица је у књигама, научним и стручним прилозима, цео свој радни век провео као озбиљан и предан посвећеник српском језику и језичкој култури. Професор Пижурица је члан Одбора за стандардизацију српског језика од његовог оснивања, пуних двадесет година.

Његов радни опус имао је три поља деловања:

Први је, нема сумње, пре свега у припремама и коначној изради новог правописа и његових поновљених, измењених, допуњених, дорађених и прерађених издања.

Други је у педагошком и јавном деловању, свима је познато и педагошко и јавно деловање М. Пижурице дуже од пола века.

Трећи бисмо означили као дограђивање и учвршћивање улоге Матице српске као делегиране националне институције у области стандардизације српског језика.

Да кратко и образложимо. Кажемо да језичку норму чини три књиге: правопис, граматика и речник. Па да видимо шта је М. Пижурица урадио у правопису и речнику. Овде је реч о тимском раду, али сви знају какву је улогу у том тиму или у тимовима имао М. Пижурица.

Први резултат правописног рада М. Пижурице виђен је пре безмало тридесет година, у књизи *Прилози Правовијсу*. Уследило је *Правовијс српскога језика* (1993), у засебним екавским и ијекавским верзијама; екавска верзија је доживела још два издања.

Потом смо имали *Правовијс српскога језика. Школско издање* (1995), у засебним екавским и ијекавским верзијама (екавско = девет издања; ијекавско = седам).

Учествовао је и у снажењу новог правописа у књизи *К новој њисменостѝ*, Београд, 1998. Потом је штампан *Правовијс српскога језика. Приручник за школе*, 2001.

Уследио је *Правовијс српскога језика* (друго измењено и допуњено издање; главни редактор), 2010, самостално је приредио још четири његова издања сваке наредне године, закључно са 2016).

Правовијс српскога језика (ијекавска верзија другог измењеног и допуњеног издања, 2013).

Крајѝки њравовијс српског језика I–V (Посебни колор додаци /по 16 страна/ у „Вечерњим новостима” суботом од 29. септембра до 27. октобра 2012.

Крајѝки њравовијс српског језика, Даница (Вукова задужбина), Београд, 2012.

Није потребно посебно објашњавати каква је улога професора М. Пижурице у *Речнику српскога језика*, 2007. речник има око 85.000 речи, 1.561 страну, он је био носилац пројекта у Матици српској у завршним годинама рада и *Речник* потписује као главни и одговорни уредник.

Код правописа и речника у питању је тимски рад, неспорна је улога проф. Пижурице, а знамо како је радити тимски када је посреди осетљива језичка нормативистика. Ту је могао бити само онај ко је толерантан, разборит, сабран и добронамеран, али уз све то свестан улоге и институције и језичке норме.

У књизи *Српски језик у огледалу Српске књижевне задруге*, Мато Пижурица је имао прилог с насловом *Српски језик два века после Вукове Писменице* и у њему је написао ове реченице: „Крећући се између начелних констатација и обавезе да будем коректан, приметио бих да би било добро да нашу бригу о језику усмеримо у два правца: (1) на неговање културе односа према српском језику и (2) на неговање српске језичке културе. Нама је потребно и једно и друго” (стр. 217).

Професор Мато Пижурица је аутор неколико запажених монографија, приредио је неколико књига, објавио више од 130 научних и стручних радова и већи број публицистичких прилога, углавном из струке (стање науке, језичка политика, статус ћириличног писма и сл.).

Томе вреди додати и рад: 1. Енциклопедије, лексикони и лингвистички атласи; 2. Учешће на стручно-научним скуповима; 3. Руковођење научним пројектима и 4. Уређивачку и редакцијску делатност.

Све ово је одредило одлуку Жирија да Мато Пижурица буде добитник Повеље Матице српске за неговање српске језичке културе за 2016. годину. У име жирија и у своје име искрено честитам професору Пижурици и желим да у здрављу носи ово заслужено признање, НА МНОГАЈА ЛЕТА.

Проф. др Вељко Брборић

ЈЕЗИЧКИ РАДОВИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

У напорима да се сагледају путеви српског језичког развитака, књиге Српске књижевне задруге могу нам бити од највеће помоћи. Српска књижевна задруга је установа формирана 1892. године да би својом издавачком делатношћу, али и другим врстама активности, темељно утицала на развијање српске језичке, књижевне и културолошке самосвести. Бављење српским језиком у најширем смислу, а то значи не само његовом стандардном, граматичком структуром и нормом, те ћириличним писмом, него и дијалекатским облицима, историјским изучавањима, као и изражајним, стилским могућностима, представља једно од основних упоришта на којима је СКЗ требало да утемељи своју мисију. Захваљујући таквом опредељењу, ова установа је објавила неке од најдрагоценијих књига из области лингвистичких, филолошких и стилистичких истраживања српскога језика.

У овој прилици довољно је, за почетак, поменути само две најзначајније студије, објављене у размаку од две пуне деценије: књигу Александра Белића *Око нашег књижевног језика* (1951) и књигу Павла Ивића *Српски народ и његов језик* (1971). Ове студије оставиле су највећи и најдубљи могући траг у начину на који се о српском и хрватском језику, и то као једном језику, мислило и како се он изучавао. Олако и благонаклоно изречена Белићева констатација, уз позивање на Даничићева истраживања, да „има и Хрвата у великом броју који говоре штокавским говором, па се никако не може рећи да су Хрвати само чакавци, а да је штокавски дијалекат само српски”,¹ у Ивићевим истраживањима добио је прецизнију и тачнију оцену да „штокавско иновационо огњиште показало се као једно од најактивнијих у јужнословенској области”, а да „основна политичка формација у којој се развио штокавски дијалекатски тип била је средњовековна Србија”.² Уз то Ивић указује и на чињеницу да у том хрватском усвајању штокавске ијекавице има „нечег маркантног, наоко чак парадоксалног”, с обзиром на то да „на земљишту тадашње Хрватске ијекавски су говорили само Срби и, ту и тамо, Хрвати у њиховом суседству и под њиховим утицајем”, те да је број таквих Хрвата веома мали, а „њихов удео међу католицима нашег језика не премаша једну десетину”.³ Ивићеве истраживачки резултати представљају основни оријентир за сва будућа сазнања до којих ће српска лингвистика доћи и од којих у будућем времену мора полазити.

У тим пословима од велике помоћи може и мора бити *Историја српског народа* (1981–1986) у издању СКЗ, капитални пројекат групе аутора и сва-

¹ Наведено према: Александар Белић, *Око нашег књижевног језика*, Изабрана дела том 8, приредио Александар Младеновић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1998, стр. 43.

² Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, друго издање, СКЗ, Београд 1986, стр. 41.

³ Нав. дело, стр. 186.

како најкомплекснија историја Срба која је до сада написана. Одељке о српском језику и историји српског књижевног језика написао је углавном Павле Ивић, уз делимично учешће Александра Младеновића и Јована Кашића. Захваљујући том опису, добили смо најсадржајнији научни опис развоја српског књижевног језика, а тај се опис изврсно уклопио у општу слику историје Срба. Захваљујући овим Ивићевим радовима, а и општем лингвистичком доприносу Павла и Милке Ивић, српски лингвисти су далеко спремнији могли дочекати распад језичког јединства са Хрватима, а многе заблуде могле су или с лакоћом бити отклоњене или пак укључене у један сложенији, кориговани интерпретативни систем.

Последњих година Српска књижевна задруга, и даље, посебну пажњу посвећује језику. Објавила је у том периоду бар две књиге које представљају значајне доприносе у овој области. Књига Милоша Ковачевића *Лингвостилистика књижевног текста* (2012) отворила је нове просторе стилистичких истраживања српске књижевности, а књига Јелице Стојановић *Пути српског језика и писма* (2016) указује на проблеме у изградњи српског језичког стандарда, потврђујући значај Вукове реформе, осврћући се на језичке специфичности града Дубровника и његовог залеђа, проблеме статуса српског језика у Црној Гори, проблеме у коришћењу ћирилице и сл. Српска књижевна задруга као установа активно прати српска стандардолошка питања, па је од самог почетка учествовала у оснивању Одбора за стандардизацију српског језика. Уз то ова установа је 2013. године основала Одбор за српски језик као стално тело које треба систематски да се бави свим питањима из

назначених области. Одбор је одржао научни скуп и приредио публикацију *Српски језик у огледалу Српске књижевне задруге* (2014), а у њој је осветљен лингвистички рад и посвећеност неговању српскога језика у овој старој српској установи.

Због оваквих, капиталних доприноса српској језичкој самосвести ова стара културна установа је с разлогом понела признање Повељу Матице српске за неговање српске језичке културе. Овим признањем за дугу и упорну језичку мисију, Матица српска Српској књижевној задрузи, својој млађој сестри, срдечно честита 125-годишњицу постојања и жели јој много успеха у раду! И то не само у домену језика и језичке културе. На многаја лета!

Проф. др Драган Ситанић

ДРЖАВА ЈЕЗИКА НЕМА ГРАНИЦЕ

Повеље Матице српске за неговање српског језика додељују се у години коју смо означили годином језика и писма српског народа у матици, заграничју и дојаспорама. Не може се заобићи ни узвитлана јавна трибина поводом Декларације о јединственом језику народа који вековима живе на јужнословенском простору ма како га ти народи вековима именovali у жељи да се Европи огласе као јединствено коло уже породице словенских народа, да стекну своје место на културолошкој европској карти и упишу се као равноправни чланови европске породице народа. За нама су епохе заблуда да и наши народи и језици потичу из истих илирских источника, па су се проте-

рани илирци из Загреба окупљали средином 19. века у Београду „у зданију код Јелена”, и издавали лист *Бранислав* намењен свим југословенима. За нама су ере славеносербства, рускословенства, више таласа славенофилских усхита и заноса да се купањем у Бугу може остарословенити (термин Симе Милутиновића Сарајлије из писма „Кад сам ја путовао по Русији”). Највише захваљујући Вуку, уследило је рано освешћење. После његове *славеносербске* песнарице из 1814, јавља се *Српска народна ђесмарица* из 1815. То је већ време када Вук са Јернејом Копитаром ради на свом речнику и води борбу и око писмена и језика којим ће се штампати и око његовог назива. Не прима преклињања Лукијана Мушицког да прихвати да то буде славеносербски словар, опредељује се за име *Српски рјечник* и том књигом која заслужује да има посебан споменик, јединствен у свету споменик једној књизи, зачиње коперниканску еру у српској култури. Величанствен и изражајан језик Вукових записа српских народних песама, наше прве и највеће класике, за коју су тада у Европи говорили да ју је створио „живи Хомер једног малог народа” – увео нас је у светску књижевност. Захваљујући Јакову Гриму, Вук је сабрао и народне приповетке и објавио их 1853. посвећујући их Гриму, које су одиграле значајну улогу у настајању и развоју аутентичне српске прозе, које су ослободиле силе које доноси фикција бајки, ослободиле велики потенцијал народног хумора, приповедање врцавим досеткама, шаљивим загонетањем, двосмисленостима, доскочицама, играма речима. Захваљујући Вуку, велико богатство усменог приповедања постало је доступно ширем читалачком кругу, превазишло је уске границе где је настајало и

бива све више прихватано као опште усмено благо српског народа. Захваљујући збиркама бечког издања *Српских народних њјесама*, књизи *Српске народне њјсловице*, другом допуњеном издању *Српског рјечника* препуном усмене прозе и пословица, *Српским народним њјријовијејџкама* – главним Вуковим задужбинама насталим средином 19. века када је он увелико заокруживао свој сакупљачки рад и наставио да се потом, до смрти, бави описом живота и обичаја српског народа, не можемо олако говорити о ретроградном дејству „Вуковог канона”, подразумевајући притом пре свега епску народну песму, већ о „новом правцу” у српској књижевности који ће изнедрити Андрића, Црњанског, Попу.

Вук је дуго носио у себи далекосежну Доситејеву поруку о једном свима на тим просторима разумљивом језику. Поновиће је готово дословно у предговору свог *Ковчежића* из 1849. који је написао још 1834. године, а који слови: *Срби сви и свуда*. Као припадник епохе просвећености, Доситеј у свом програмском писму упућеном 1783. године љубезном Харалампију, којим и започиње своје књижество, заједнички језик сматра предношћу на плану просвећивања, шансу за пуну демократизацију литературе и науке. Вук као неко ко стално има у виду да све што ради и пише намењује Србима свима и свуда, не прихватајући у том контексту поделе по закону (вери) и именовању народа који живе на том простору, готово понавља исту мапу

језика којим ти народи говоре и споразумевају се, чак користи и исте речи: у Србији, у Босни, у Херцеговини, у Зети, у Црној Гори, „у Банату, у Бачкој, у Сријему”, „од више Осјека до Сентандреје”, „у Славонији, у Хрватској (и Турској и Аустријској крајини), у Далмацији, и свему Адријатичком приморју готово од Трста до Бојане – народ једним језиком говори”.

Особита ми је била част да сам 21. новембра 2016. године имао прилику да се, у име Матице српске и њеног председника проф. др Драгана Станића, обратим Србима у Темишвару на академији посвећеној српском језику, Вуковом делу и његовим следбеницима у Румунији, пре свега у Темишвару, какви су били велики вуковци Димитрије Тирол и Бранко Радичевић. Том приликом поделили смо радост због одлуке Румунског парламента да се 21. новембар прогласи за Дан српског језика у Румунији. Радовало ме је што присуствујем његовом обележавању први пут на овој свечаној академији. Самим тим другачије је било примљено представљање управо изашлог *Лексикона Срба књижевника са њих данашње Румуније*, јер писци су највећи језикотворци књижевног језика и подједнако га негују и одржавају живим у матици, заграничју и дијаспори. Пред нама се нашла и најновија свеска часописа *Књижевни живот* посвећена језику и писму, са прилозима о синтакси периодике, о ратарској лексици, о електронској бази српског језика у дијаспори, о утемељењу Матице српске и њеног деловања у Пешти, као и антологија стваралаштва за децу српских писаца у дијаспори. Академију је пратила Мишелова изложба најлепших типова калиграфске ћирилице.

Приликом доделе Повеље Матице српске за неговање српског језика били смо свесни да иза велике бриге о српском језику и писму, иза повезивања са матицом и Србима у заграничју и многим дијаспорама, већ деценијама стоји Савез Срба у Румунији. Жири није могао да заобиђе ни појединце који су били креатори низа акција, такмичења, штампаних књига, уређивања часописа и научних зборника, оне који су све време остајали у чврстој вези са матицом и водећим културним установама у Србији, Матицом српском и САНУ. Разговор у жирију је недвосмислено издвојио вишедеценијски предани рад двојице прегалаца на овом пољу, научника Стевана Бугарског и песника језикотворца Славомира Гвозденовића који је годинама водио овај Савез и наставио да му доприноси заједно са садашњим председником господином Огњеном Крстићем. Ово су разлози што се три повеље Матице српске уз све поштовање додељују Савезу Срба у Румунији, Стевану Бугарском и Славомиру Гвозденовићу. Прилика је и да захвалим песнику Славомиру Гвозденовићу што нам је подарио слоган којим смо украсили ову годину посвећену српском језику, а који гласи: „Држава језика нема границе!”

Др Миодраг Маџици

ПИСЦИ О ЈЕЗИКУ

ЛОГОС

ЛОГОС (грч. λόγος – реч, слово), Реч Божја, Реч као медијум стварања света, Реч као носилац живота и светлости, Реч која је учење Господње и ипостасна стварност (личност божанског Логоса), Реч која има изузетни значај за људе и свет. Реч као појам из истине и *бла̑ода̑и̑и* јесте не само мач Божји у служби против зла него и покретач, моћ, откривена порука која произилази из извора сваког добра, Бога; манифестација божанства у историји као манифестација главне тајне – тајне *с̑и̑аса̑е̑ња*.

Реч Божја се у односу према људима јавља у три облика: први облик је *Све̑и̑о̑ ѿ̑ис̑мо̑* (*Библија*) – написана Реч Божја, претеча ипостасног откривења Господа Исуса Христа; други облик је сам Господ *Исус Хрис̑и̑ос̑*: „И Логос постаде тијело и настани се међу нама, и видјесмо славу његову, славу као Јединороднога од Оца, пун благодати и истине” (Јн 1, 14)¹, који речима, делима и догађајима објављује Себе, објављује Реч која чини предмет *хрис̑ћ̑ан̑с̑и̑ва̑*; и трећи облик је *Црк̑ва̑*, установа којој је поверена *и̑ро̑й̑овед̑*, дакле, Реч је директно постављена у њену службу; у њој се аутентично тумачи Свето предање – незаписани део Откривења.

Реч Божја (λόγος) означава силу, радњу, дела у *Духу Све̑и̑ом̑* и кроз Духа Светог, „јер никад пророштво не настаде човјечјом вољом, него покретани Духом Светим говораше свети Божји људи” (2 Пет 1, 21).

Латинска реч *ratio* потиче од глагола *reor* који значи рачунати. Тај глагол припада једној од три групе празначења грчког глагола λέγειν из којег вуче корен реч логос. Нововековно свођење Логоса на „тачан прорачун”, тј. „рационалност”, дату парадигмом логике и математике, јесте оно што се избегава као могућа конотација, те се у преводу користи шири, неутралнији термин: реч, ум, смисао, закон, закон света, Бог.

¹ Разрешење скраћеница: Јн – *Све̑и̑о̑ јеванђеље̑ ѿ̑ Јовану̑*; 2 Пет – *Дру̑а̑ саборна̑ ѿ̑сла̑ница̑ Све̑и̑о̑г̑ а̑и̑ос̑и̑ола̑ Пе̑и̑тра̑*.

Логос је битна карактеристика грчке философије. По Хераклиту, Логос је иманентан свему постојећем, дакле битан, унутрашњи, „удубљен у природу”. То Хераклитово схватање Логоса утицало је на неке стоичке концепције (код стоика је философија пантеистичка, Бог је иманентан узрок света, дакле сам свет – лат. *Deus sive natura*). Уздизање Логоса до космолошког начела (код стоика) представља природну последицу поистовећења Логоса са битијем код Хераклита и целог менталитета древног јелинства, одакле појам Логос преузимају библијски писци, хришћански апологети и црквени писци. Логос је реч која има највише значења. Код сваког античког философа који је употребио реч Логос, она има друго значење (око 78 значења). Код св. *Јована Боџослова* и *Филона Александријског* Логос је схваћен као *Син Божји*, тј. односи се на Господа Исуса Христа. То показује да лингвистичка позајмица појма Логос из грчке философије не значи асимилацију тог философског садржаја.

Данашња хришћанска *тхеологија* за појам Логос има два значења: Логосност или божански смисао и ипостасни Логос (Друго Лице *Светије Тројице*). Логосност или божански смисао постоји као интелигибилни (натчулни свет), а Логос је утеловљен, како у творевини (природно *откривење*), тако и у речима (*Светио њисмо*). Доктрином о Логосу *православље* жели да каже да ништа није нелогосно у егзистенцији бића, да све постоји у Богу. А опет, сва та егзистенцијалност не може се схватити без ипостасног Логоса, тј. Логоса Божјег. Егзистенција бића и Логос Божји формирају дијалог заснован на јединству непосредности.

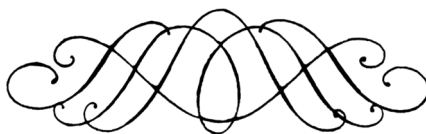
Логос, или Реч, има више значења, почев од акустичне масе артикулисаних гласова, преко семантичког смисла и дубоког лингвистичког значења до космичког смисла код Хераклита и Речи Божје, Логоса у *Светиом њисму*, посебно у прологу *Јеванђеља њо Јовану* (1, 1–18). Ово последње значење, значење Речи Божје, јесте Логосово значење које у хришћанству има примарно значење Другога Лица Свете Тројице. Логос је, и профано узет, средство разговора (грч. λόγος, δια-λογος) између личности. У овом правцу размишљања и разговора С. Н. Булгаков третира питање Божјега откривења, а сличан му је у концепцији Мартин Бубер у књизи *Ја и ти*, која представља у својој структури философију дијалога. По овој концепцији, лични човек, немајући задовољавајућег одговора на своје недоумице, пита, а Лични Бог то питано прима и на њега даје свој адекватан одговор, и тако настаје разговор између Бога и човека, чија је превасходна садржина садржај откривенога сазнања – откривење Бога (о себи, свету, човеку) – човеку. Човек у Цркви ту реч Божју (дату кроз откривење) даље интерпретира, објашњава, спроводи у живот, па је то основна залога и тема хришћанске проповеди. Реч (λόγος) јесте једна од најдубљих конституенти човека као личности [...] коју немају друга бића на Земљи [...]

Израз Логос у *Новом завету* употребљен је више од 300 пута – увек у значењу речи, људске или Божје. У значењу људске речи то је обично причање, а у значењу Божје Речи има неколико значењских варијанти: записивање, учење, откривење *Сѣтароѡ заветѣа*; говор, проповед, учење Исуса Христа; Јеванђеље о спасењу у Христу; књиге *Свѣѣѡѡ ѣисма*; садржај хришћанске вере; предначална, тј. искомска божанска *ѣѣѡсѣас* – *Исус Хрисѣѣѡс*.

У *Новом завету* редовно се истиче религијски и теолошки карактер термина: и кад се Логос узима у контексту људском, упоређује се са Божјом Речи на начин који показује надмоћ Божје Речи и као зависност људске речи од Божанске. Ово поређење изражено је као у двама бојама у Христовим дијалозима са Јеврејима, најјасније у паралелама *Сѣтароѡ* и *Новоѡ заветѣа* датим највише у оквиру *Беседе на ѡри*, где се Христос увек приказује као онај који има власт и све изненађује својим речима и размишљањем које се кроз њих испољава и прелива у свет чујни, видљиви, опипљиви – једном речи: свет реални. Слично је Христу Свети *Јусѣѣѣн*, мученик и философ, у свом делу *Разѡговор са Трифуном Јудејином* износио предности *Новоѡ* над *Сѣтарим заветѣѡм*.

Вредност људске речи као релативне изражава се и мери у њеном ставу и односу према Речи Божјој, која је апсолутна: она не иде од Бога – то би ипак била релација, него – она јесте Бог: Речи Христове дух су и живот су (Јн 6, 63).

Из *Енциклопедије ѣравославља*, књига друга, стр. 1118 и 1119.

Купио сам ново ауто.^и

Дај ми оно желе од јагода.^{ај}

Хеликоптер високо лети.^к

Дошао је бред Томо.^{дј}

Лиј^{иј}љепо ово дјете.^{иј}

Подигао је станбени кредит.^м

Купи мало ораса.^х

Много је масан овај бурек.^{ст}

Задатци нису тешки.

у Османском царству говорио се османски турски.^ц

Позив на сарадњу и ирејѝлајѝу

Уредништво вас позива на сарадњу – са задовољством ће објавити ваше прилоге, одговорити на ваша питања, настојати да разјасни језичке недоумице. Прилоге и питања шаљите на адресу Уредништва: Матица српска, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1 или на e-mail:

ksunajko@maticasrpska.org.rs

Претплату за 2018. годину у износу од 300,00 динара можете уплатити на жиро рачун број 205-204373-09, са назнаком да је сврха дознаке „претплата на *Језик данас*” а прималац: Матица српска, Нови Сад.